

MISKOLCI EGYETEM

ÁLLAM -ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR

JOGTÖRTÉNETI TANSZÉK

SZAKDOLGOZAT

Bizonyítás a középkori magyar perjogban

Szerző:

Barczy Andrea

H6HL9U

Konzulens:

Dr. Koncz Ibolya Katalin

tanszékvezető egyetemi docens

Miskolc

2019.

UNIVERSITY OF MISKOLC
FACULTY OF LAW
DEPARTMENT OF LEGAL HISTORY

DEGREE THESIS

**Evidentiary process in the Hungarian medieval civil
procedure law**

Author:

Barczy Andrea

H6HL9U

Consultant:

Dr. Koncz Ibolya Katalin

associate professor and head of department

Miskolc

2019.

Tartalomjegyzék

BEVEZETÉS.....	4
I. FEJEZET- HAZÁNK KORAI BÜNTETŐELJÁRÁSA.....	7
1. A korai büntetőeljárásról	7
2. A középkori büntetőeljárás sajátossága – az isteni szándék.....	10
II. FEJEZET – BIZONYÍTÁSI ELJÁRÁS.....	14
1. Az istenítéleti próbák.....	15
1.1. A próbák különböző nemei	16
2. Az eskü.....	19
2.1. A tanúbizonyság, valamint az ún. inquisitio-bizonyítás alapján megítélt eskü	20
2.2. Az eskütársak és az eskü lefolyása	22
2.3. Az eskü fajtái	25
3. Okirati bizonyítás.....	26
3.1. Az oklevelek fajtái és bizonyító erejük	27
3.2. Okiratbizonyítási eljárás.....	29
III. FEJEZET - A PERDÖNTŐ BAJVÍVÁS	30
1. A bajvívásról általában.....	30
2. A bajvívás kezdete, előkészületei és lefolyása	33
3. A perdöntő bajvívás megszűnése.....	38
ÖSSZEGZÉS	40
Irodalomjegyzék	43

„Az ember mindig hitt, amint mindig hinni is fog az Istenben, mint oly igaz bíróban, ki nem hagyja el az ártatlant. E hitből származtak az isten-ítéletek, melyek azért végelemzésökben nem egyebek, mint feljebbezések a földi, a csalódható bírótól a csalhatatlan mennyei bíróhoz.”

(Bunyitay Vincze)

BEVEZETÉS

A középkori büntetőeljárásról – ahogy általánosságban magáról a középkorról is – meglehetősen félelmetes és borongós képek élnek az emberekben; legyen szó akár az istenítéleti próbákról vagy kínvallatásról, akár a máglyán égő bűnös lelkekről. A mai jogi fejlettségünk eredményeképpen furcsán tekintünk vissza a korai évszázadokra, melyeket az alapvető jogok, a jogi garanciák, valamint jogorvoslati lehetőségek hiánya jellemezett.

Mégis meg kell jegyezni: a középkor emberének – társadalmi berendezkedése különbözőségének ellenére – szintén igénye volt az igazságszolgáltatás eljárásainak szabályos lefolytatására, az igazságosságra és törvényességre. Más kérdés, hogy azóta a szabályok, ahogyan a gondolkodás vagy társadalmi fejlettség is, sokat változott. Ma elképzelhetetlennek tartjuk – szeretném hinni, hogy valóban az is –, hogy egy gazdag embert másképpen mérjen a büntetőjog, mint egy nincstelent.

Werbőczy István Tripartitumában¹ – már a 16. század legelején – így fogalmaz: ahhoz, hogy „az ítélet az igazság cselekvése legyen, háromféle dolog szükséges. Először, hogy az igazságra való hajlandóságból; másodsor, a bíró hatalmából és joghatóságából származzék; harmadszor, hogy az ész józan megfontolásának kifolyása legyen. Mert ha az ítélet akár az egyenes igazsággal ellenkezik, akár olyanoktól ered, akiknek ítélő hatalmuk nincsen; akár pedig a józan megfontolást nélkülözi, akkor nem helyes, hanem hibás és tiltott ítéletnek tartjuk.”²

Tanulmányaim alatt érdeklődésem középpontjába a büntetőjog, valamint a büntető eljárásjog – ezen belül is az igazságszolgáltatási rendszerek és a büntetőeljárás fejlődése, koronkénti változása – került, ezért dolgozatom témájául is ehhez a kérdéskörhöz kapcsolódó tartalmat választottam. Szakdolgozatomban a középkori büntetőeljárás egyik szegmensét, a bizonyítási eljárást, valamint annak intézményeit veszem górcső alá. Ebben Pesty Frigyes a Bajvívások eredete és elterjedése című műve, valamint Hajnik Imre A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi

¹ Werbőczy István 1504-1514-ig, *Tripartitum opus iuris consuetudinarii inclyti regni Hungariae* (magyarul: Nemes Magyarország szokásjogának Hármaskönyve) címen írt szokásjogi gyűjteménye rendszerezi először a nemzeti joganyagot, megőrizve ezzel több évszázad jogfejlődésének az eredményét.

² Werbőczy István, *Tripartitum* (2017.03.21.)

királyok alatt³, valamint Perdöntő eskü és az előzetes tanúbizonyítás a középkori magyar perjogban című értekezése nyújtja a legnagyobb segítséget, amely írások behatóan és alaposan tárják eléink ezen bizonyítási formákat.

Érdekel, hogy a korai szokásjog, majd a későbbi törvények mennyiben szabályozták a büntető perjogot⁴, a perbeli cselekményeket; a bizonyítási teher hogyan oszlott meg a résztvevő felek között; maga a per lefolytatása azonos keretek között zajlott-e; egységes szabályozást követeltek-e meg az egyes vitás ügyek feloldásában – különös tekintettel a bizonyítási eljárásra.

Anélkül, hogy *hic et nunc* lehetőségem lenne ezen korszak összes bizonyításhoz kapcsolódó intézményét részletekbe menően, pontosan körüljárva bemutatni, ezért ezek általános ismertetésén túl egy igen érdekes eszközt, a perdöntő bajvívást szeretném elmélyültebben tanulmányozni – a középkori perjoggal összefüggésben.

Megvizsgálom, honnan eredhet az a fajta elgondolás, hogy a bíró – sokszor emberélethez is kerülő – harcra kötelezheti a vitában álló feleket; vajon a felek önként vállalkoznak-e az összecsapást; és mit tehetnek a perben állók, ha a per kezdete után kibékülnek; esetleg inukba száll a bátorság és nem mernek a bajvívás helyszínén megjelenni; a férfi nő ellen is kiállhat-e; és egyáltalán, hogyan viszonyult ehhez az egészhez a korabeli keresztény egyház.

Tekintettel arra, hogy a hosszú évszázados fejlődés következményeként megjelent perdöntő bajvívás után nem sokra rá a lovagi párbajok is bontogatni kezdték szárnyaikat, valamint az erkölcsök megvédésére szolgáló duellum is meghonosodott az újkorban, mondhatjuk, hogy több évszázados, sőt, évezredes hagyománnyal állunk szemben, amelynek ezernyi szála szövevényesen kapcsolódik egymáshoz.

Izgalmasnak találom azt a sajátos fejlődéstörténetet, amelyben egy peres bizonyítási eljárástól eljuthatunk egészen a bűncselekményig. Érdekes szemlélni, hogyan alakult át – persze évszázadok alatt – az intézménnyel kapcsolatos társadalmi megítélés, hogyan válhat ellenzett magatartássá az, amelyet egykoron sok esetben a bíróság kényszerített ki.

³ Hajnik Imre ezen munkája korszakos jelentőségű, „amely egy teljes tudósi életmű megkerülhetetlen terméke, (...) nagy műve (...) hézagpótló, hiszen a középkori bírósági szervezetünk átfogó értelmezésére a 19. század végéig nem került sor. (...) Neki köszönhetjük, hogy a magyar bírósági szervezet és eljárásjog Webóczy koráig megismerhetővé vált”- méltatja a jogtörténészt Stipta István. Stipta István, *Bírósági szervezettörténet a hazai jogtörténet-tudomány tükrében*. In.: Jogtörténeti Szemle, 2017/1-2. szám (2018.03.06.)

⁴ Habár a korai időkben a büntető és polgári eljárás között nem tettek különbséget. A cél mindkét esetben ugyanaz volt a sértett célja: megtorolni a személyét ért sérelmet. Több esetben egy mai értelemben vett polgári perben is büntetőjogi jogkövetkezménnyel feleltek a résztvevők.

Dolgozatom végére reményeim szerint mélyreható betekintést nyerhetek a korai társadalom világába, közvetetten megismerhetem a középkori emberek gondolkodásmódját; a bizonyítási eljárások szabályain keresztül pedig láthatom ennek hatását a büntetőeljárás alakulására.

Azt gondolom, érdekes lesz elmerülni egy, a mai jogi garanciákkal körülbástyázott normarendszertől merőben eltérő, de már szokásjogi, valamint azon túlmutató jogi szabályokat alkalmazó, több évszázaddal, évezreddel ezelőtti korban.

I. FEJEZET- HAZÁNK KORAI BÜNTETŐELJÁRÁSA

A büntetőeljárás rendszerét a benne érvényesülő szervezeti és működési elvek, ezek közül is elsődlegesen az eljárási funkciók – mint a bűnüldözés, a vád, a védelem és az ítékezés – részt vevő személyek közötti megoszlása, az alanyokat megillető jogosultságok, az eljárási szakaszok, valamint ezek egymáshoz való viszonya határozza meg.

A büntetőeljárás, valamint a büntetőper célja az állam, a társadalom rendjét megsértő személy felelősségre vonása, megbüntetése, valamint a megbillent jogrend helyreállítása. Olyan folyamat, amely a büntetőjogi felelősség megállapítására irányul. Ez az eljárás azonban az idők folyamán különböző külső és belső hatások eredményeképpen folyamatosan változik. Nem véletlen, hiszen a mai korunk, a társadalmunk és technikai fejlettségünk is teljesen más normákat, eszközöket és intézményeket kíván meg mind a nyomozás, a vádemelés, a bírósági eljárás és büntetés-végrehajtás területén, mint száz, vagy ezer éve.

1. A korai büntetőeljárásról

A magatartási szabályok, ahogyan a megsértésük esetén alkalmazott eljárásjogi eszközök a civilizáció kezdetétől jelen vannak. A büntetőjog a korai társadalmakban a hatalmon lévők megkülönböztetett figyelmét élvezte, a politikai viszonyoknak megfelelően aránytalanul nagy jelentőségre tett szert a többi jogággal szemben; ezáltal pedig az ókori és középkori ember életének legfőbb szabályozójává vált.

A jogforrási rendszer fejletlensége miatt a szokásjog uralja a kora középkori időben az élet minden területét; kódex hiányában az írott jogforrások csupán másodlagos szerepet játszanak a korai igazságszolgáltatás színpadán.

Ahogyan az európai jogfejlődésre, úgy hazánkéra is a germán-frank és szláv jog gyakorolta a legnagyobb hatást. A római jogtól eltérően ezek nem különböztették meg a polgári és büntetőeljárást – „mely utóbbi nem volt más, mint a magánbosszú állami támogatása.”⁵ A törzsi-nemzetségi társadalmi viszonyainkban a bűncselekmények megtorlásánál tehát a magánbosszú, később pedig a vérbosszú intézménye vált

⁵ Háger Tamás, *A magyar büntető igazságszolgáltatás az államalapítást követő első századokban a római és az európai jogfejlődés tükrében.* In: Debreceni Jogi Műhely. XI. évfolyam 2014/1-2. szám (2018.03.06.)

meghatározóvá. Míg a magánbosszú a sértett családjának a bosszúját jelentette azzal a személlyel szemben, aki a sértettet megölte, vagy bántotta, addig a vérbosszú kiterjesztette ezt a lehetőséget – már nem csak a támadón, hanem annak egész családján, vagy törzsének tagján elégtételt lehetett venni.

A magyar állam létrejöttével, valamint a kereszténység felvételével ezek az intézmények viaszorultak, nem sokkal később pedig teljesen meg is szűntek – ezzel hazánk az európai fejlődés útjára lépett. A magán igény közös társadalmi igénnyé formálódott át, ahol a közrend és közérkölc megőrtása felett már az állam, valamint annak vezetője, az uralkodó örködött.⁶

Az Árpád-házi királyok alatt indult meg az a jogalkotás, amely a bírósági rendszer, a büntető jog és büntető eljárásjog anyagi és alaki alapjait rakta le.⁷ Az írásbeliség majdnem teljes hiánya miatt azonban nem igazán ismerjük a XI-XII. századi magyar eljárásjogot – „eredetére nézve is csak következtetéssel élhetünk a magyar államszervezet egészéből: meglévő ősi, vagy korai időből átvett szláv elemek ötvözödték benne az akkor mintának tekintett frank birodalom formáival”,⁸ később pedig a kánonjog hatásai is erőteljes befolyással voltak rá, melyek így érdemi változásokat hoztak a büntető igazságszolgáltatásban.

Annyi bizonyos: hazánk korai társadalmának büntetőeljárására a vádelvű, akkuzatórius eljárás (processus accusatorius) volt a jellemző. Ebben csak egy szakasz létezett: a bírói tárgyalás, amely a vádló vádjára nyílt meg – nem volt se nyomozás, se fellebbezés.

A bíró mindig központi helyet töltött be a társadalom életében⁹; nem véletlen tehát, hogy „már állami életünk legelső kezdeti időszakából is fontos emlékek maradtak meg a bíraskodásról, amelyek alapján jól nyomon követhető az egyes korszakokban

⁶ Szent István király érvényesítette elsőként az állam büntetőhatalmi igényét és határozottan törekedett a szervezett nemzeti igazságszolgáltatás háttérbe szorítására, melyet hűen tükröz a vérbosszú büntetendőségét előíró rendelkezés. - Háger, 2014. (2018.03.06.)

⁷ Háger, 2014. (2018.03.06.)

⁸ Bónis György [et al.], *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. (Levéltárak Országos Központja, Budapest, 1961) 26.

⁹ Kitionich János XVII. századi jogtudós Rövid Igazgatás című művében – mely eredetileg latin nyelven jelent meg, és melyet 1734-től a Corpus Juris Hungarici állandó mellékleteként közöltek – az alábbi leírást adja a bíró személyéről: „a'Bíró oly személy, kinek mind magában elégedendő tulajdon ajándéki vannak, s mind pedig olly külső méltósága vagy az igazságnak ki szolgálására, hogy akárminémű eleibe terjesztett dolgokat, a Törvény igaz úttya, és az ország rendelése s szokása szerint, meg-tűd vizsgálni, hánni, vetni, ítélni. (...) Igazságmondó, Szalgáltató, avagy Ítéző Birónak mondatik, mert mindeneket tökéletes igazsággal, törvény úttya-szerént tartozik meg-ítélgni.” - (2018.02.14.)

bekövetkező fejlődés”.¹⁰ A társadalomban betöltött kiemelt pozíciója ellenére a döntéshozó passzív magatartása volt meghatározó a korai idők büntető pereiben: a bíró szerepe ez időben csak arra korlátozódott, hogy a kezdetleges – ám annál szigorúbb – alaki szabályok felett örködjön, és konstataálja a jogért folyó harc kimenetelét.

Ezen perek jellemzője volt továbbá a szóbeli, közvetlen és nyilvános tárgyalás, amely a törzsi, nemzeti társadalmi szereződésre volt visszavezethető. A felek egymással élőszóban vitatkozva adták elő keresetüket és kifogásaikat, melynek eredményeképpen a bíró volt az, aki a bizonyítást az egyik vagy másik félnek juttatta¹¹. A bizonyítás pedig – a szórványos oklevelek felmutatását kivéve – babonás eszközökkel, esküvel vagy istenítélettel, és sokszor nem is a döntéshozó előtt történt.

„A XIII. század második felétől kezdve, amikor a papság és nemesség már renddé alakult, a polgárságnál és jobbágyságnál pedig ugyancsak megindult ez a folyamat, a fejlett feudális társadalom a perjognak magasabb rendű szabályozását kívánta meg. Az uri birtokok körülhatárolásának és oklevélben való rögzítésének, a kiváltságok írásba foglalásának következtében az oklevélbizonyítás a perben is nagyobb szerephez jutott” – fejt ki Bónis György A magyar bírósági szervezet és perjog története című értekezésben.¹²

Az utolsó Árpád-házi királyok ideje alatt tehát már az írásbeliség és az anyagi bizonyítás felé kezdett tolni a mérleg nyelve; azonban csak az Anjou királyok alatti eljárásjogban jelent meg a normann eredetű „inquisitio” – az eskü alatti vallatás. A francia uralkodóházunk idejében enyhült a per formaszerűsége, széles körben elterjedt az okirati bizonyítás, valamint törvényekben rendezték a tanúk kihallgatásának módszereit.¹³

A fent említett reformok segítségével a XIV. század közepére a pert a feudális jogszolgáltatás fejlett eszközévé emelték, melynek irányítása már a bíró kezébe került. A század végére pedig – együtt járván azzal, hogy a társadalomban egyre nagyobb hatalomhoz jutottak az egész országrészeket a kezükben tartó óriásbirtokok urai – megjelentek az egyéni jogok és több esetben már jogorvoslattal is lehetett élni.¹⁴

¹⁰ Dobos József, *A büntetőeljárás történeti fejlődésének vázlata az 1896-os első kódexig*. In: Jogelméleti Szemle, 2003/3. szám (2018.03.06.)

¹¹ A bizonyítás itt jogként, nem pedig teherként jelenik meg – egyértelműen a germán jog hatására.

¹² Bónis [et al.], 1961., 26.

¹³ Bónis [et al.], 1961., 27.

¹⁴ Bónis [et al.], 1961., 27.

Mátyás királyunk törvényei jelentős változást hoztak a magyar perjog történetében is: a bizonyítási eljárások közül eltörölte a bajvívást és az eskü egyik fajtáját, a közgyűlési tudományvételt, valamint újjászervezte a szintén eskü általi bizonyításhoz kapcsolódó köztudományt.

2. A középkori büntetőeljárás sajátossága – az isteni szándék

A középkor egyik nagyon szembetűnő sajátossága – a kor teocentrikus felfogásának megfelelően –, hogy az isteni gondviselésnek közvetlen intéző befolyást tulajdonított az emberek cselekedeteire, olyannyira, hogy az isteni szándék megnyilvánulását nem csak rendkívüli események alkalmával vélték felfedezni, közvetlen beavatkozást a mindennapi élet igazságszolgáltatásánál is igénybe vették. Európában ez időben szinte alig létezett olyan állam, amely szokásaiban vagy törvényeiben meg ne jelent volna ez a vélekedés, kifejeesztve ezáltal az e célra megfelelő intézményeket.¹⁵ Nem is csodálkozhatunk ezen, hiszen a középkor mélyen vallásos atmoszférájában a hit és az egyház hatalma az élet minden területét áthatotta, kialakítva azt a gondolatot, miszerint a gondviselőre kell bízni már ezen a világon is a bíraskodás jogát.

Az isteni szándék kipuhatolására született istenítéletek (ordáliák) azonban korántsem a középkorban, hanem már az emberiség történelmének kezdeténél jelen voltak. A latinul „ordalia”-ként használt fogalom szorosabb értelemben egyfajta bírói eljárást takart, melyben az ártatlanság vagy bűnösség bizonyítására bizonyos természeti erőkhez vagy istenhez, istenekhez fordultak segítségért.¹⁶ A vallástörténetben majdnem minden népnél megtalálható ez a fajta igazságszolgáltatási eljárás, melynek leggyakoribb megjelenési formái az eskü (juramentum), a különböző próbák (judicium), valamint a bajvívás (duellum). Ezeknek „az a babonás alapgondolatuk, hogy az ítélet az Isten kezében lévén, az győz a bizonyítékul felvállalt harcban – hiszen a per a feleknek néha valóságos, vérre menő küzdelmet jelentett –, akinek részén az igazság van. A hadak mindenható urának kellett tehát eldöntenie, hogy ki mond igazat.”¹⁷

¹⁵ Pesty Frigyes, *A perdöntő bajvívások története Magyarországon*. (Pest, Akadémia, 1867) 3.

¹⁶ Magyar Katolikus Lexikon, *Istenítélet szócikk* (2010.03.21.)

¹⁷ Vutkovich Sándor, Ifj. Dr., *A párbaj*. (Eggenberger, Pozsony, 1895) 19-20.

Sokan a kereszténység megjelenésének és elterjedésének hozadékaként azonosítják az istenítéleteket, azonban számos irodalmi és történelmi példa áll rendelkezésünkre, mely bizonyítja, hogy az ordáliák pogány eredetűek, és az emberiség fejlődésének hajnalán jelentek meg. Már i.e. XVIII. században, Hammurapi babiloni király törvényeiben – melynek rendelkezései a kor gazdasági és társadalmi életének szinte valamennyi területét szabályozták – is megmutatkozik az istenítéleti eljárás¹⁸, valamint ahogy Pesty Frigyes rávilágít, bizonyítja ezt Szophoklész Antigonéja is.¹⁹ A középkorban – szinte mindenhol Európában – az állami és jogrendhez szervesen hozzáépült a keresztény ideológia, amely ennek következtében jelentősen képes volt befolyásolni mind a bűncselekmények körének meghatározását, mind a büntetéseket, mind pedig azok kiszabását. „A kor papjai a betűvetés monopóliumának birtokában biztosan ültek a joggyakorlás trónján a helyi földesúr és persze a király mellett”²⁰.

Szembeötlő az a magatartás az egyház részéről, hogy habár az istenítéletek pogány eredetét kétségbe vonni nem lehetett, annak eltörlésére a keresztény papság mégsem tett meg mindent, a bennük rejlő eszmét szemlátomást elfogadták.²¹

A korai keresztény egyház éppen úgy járt el az istenítélet intézményeinél, ahogyan az élet egyéb területein – tekintettel ugyanis arra, hogy a szokásjog kialakította már a bevett gyakorlatokat, lehetetlen vállalkozás lett volna mindenben újításokat bevezetni. Vallást terjesztetni, új szokásokat kialakítani nagyon nehéz, és meglehetősen lassú folyamat; ezért sok esetben segítségül kellett hívni az egyezségekre való hajlandóságot. Ha létezett egy pogány ünnep, ahhoz, hogy kereszténnyé formálják, tudták jól, annak időpontját nem változtathatják meg, de elnevezését, illetve tartalmát önthetik olyan formába, hogy az szépen lassan elfogadhatóvá váljon. Ugyanez a helyzet mutatkozott meg a korai istenítéletek intézményeinek megváltoztatásában is.

¹⁸ Dr. Kmoskó Mihály a Budapesti Tudományegyetem Ó-szövetségi és héber nyelv tanára 1911-ben kiadott Hammurabi törvényei című könyvében az alábbiak szerint fordítja a király egy rendelkezését: „Ha valaki bűbájosság vádját szórja más ellen, de rá nem bizonyítja: az, kivel szemben bűbájosság vádja forog fenn, a folyóhoz menjen, a folyóba merüljön; ha a folyó elragadja: vádlója fogja házáat elfoglalni; ha azonban az illetőt a folyó ártatlannak nyilvánítja, úgy épen marad: az, a ki ellene bűbájosság vádját szórta, ölessék meg; az pedig, a ki a folyóba merült, vádlója házáat fogja elfoglalni.” Kmoskó Mihály, Dr., *Hammurabi törvényei*. (Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1911) 29.

¹⁹ A mű 263-267. sora – Szűcs Dániel fordítása szerint - így hangzik: „Láthatatlan volt a vétkes, mert homály fedé,/ Készek valánk kezünkbe fogni lángvasat,/ S átmenni a tűzön, s az istenekre meg- / Eskünni, hogy mi nem tevők, s hogy nincs frigyünk/ Azzal, ki ezt kigondolá és megtevé.” A sorokból kiolvasható, hogy a görögöknél ismeretes és alkalmazott volt a tűzpróba. Pesty, 1867., 4.

²⁰ Fekete Márton, *Istenítélet* (2017.03.21.)

²¹ „Töredékes, egyoldalú, össze nem hangzó ezen hatalmas osztály fellépése az ordáliák ellen, holott Magyarországon a keresztény térítők a magyar ősvallást oly vak buzgósággal siettek kiirtani, hogy (...) ősi nemzeti ereklényeink teljes pusztulását tapasztaljuk.” Pesty, 1867., 123.

Solymosi László középkorkutató történész megfogalmazása szerint: „az egyház a profán eredetű istenítéletnek a keresztény tanítással összeegyeztethető típusait liturgikus keretbe ágyazta”²².

Pesty Frigyes szerint az egyház a bajvíváson kívül azért tartotta meg ezen pogány gyökerű szokásokat, mert ezekhez tudott egy másfajta magyarázatot társítani; saját ideológiáját bele tudta fonni ezen ordáliák végső eredményeibe. Így ír az istenítélet és keresztény egyház korai viszonyáról: „a papság az ordáliák azon neme iránt, melyek csodatevést látszottak előidézni, nagyobb hajlammal viseltettek, mint a bajvívás iránt (...). A fegyverek áldása vagy megbüvölése nem mutatkozott volna biztos eszköznek a papi rejtélyes hatalom igazolására”²³. A magyarázat egyszerű: az egyházra nem vetett volna jó fényt, ha a duellumban a pap által megáldott fegyver forgatója mégis elesik. A víz- és tűzpróbánál nem volt „elvárt kimenetel”, így ettől tartani ezen nemeknél nem kellett.

A büntetőjogtól ez időben elválaszthatatlan perjogi szerepet vállalt át az egyház, hiszen a papság részt vett a bizonyítási eljárásban is. Magyarországon az istenítéleteket – kezdetben csak a próbákat – ugyanis a hiteleshely előtt kellett elvégezni. A másnéven bizonyágtevő hely a középkori magyar jogfejlődés terméke, melynek megjelenése szorosan összefüggött egyrészt a magánjogi írásbeliség megjelenésével, másrészt a jogszolgáltatással. Ez egyfajta egyházi, bírói, közhitelességi szervezet volt, melyet bizonyító erejű oklevelek kiadására, másolására hoztak létre. A testület pecsétjével ellátott oklevelet hitelesnek kellett elfogadni.

Hiteleshelynek a káptalanok és szerzetes konventek minősültek.²⁴ „Az istenítéletek lefolytatásánál a székesegyházak és társaskáptalanok kanonokjainak elsődleges feladata a szertartás liturgikus kereteinek biztosítása”²⁵ mellett a testületi tanúskodás volt.²⁶

²² Solymosi László, *Istenítélet és pecséthasználat*. In.: *História – történelmi folyóirat*, 2009/02. szám

²³ Pesty, 1867., 123-124.

²⁴ „Kálmán király 1100 körül hozott törvénye értelmében (...) tüzesvas- és vízpróbákat ekkortól kezdve csak a püspöki székesegyházakban és a nagyobb társaskáptalanoknál, valamint Pozsonyban és Nyitrán lehetett tartani. S valóban, történeti adataink szólnak arról, hogy Esztergom, Várad, Kalocsa és Eger székesegyházainál, továbbá a székesfehérvári, óbudai és aradi prépostságoknál végeztek is tüzesvaspróbákat.” Szovák Kornél, *Bencés hiteleshelyek a középkori Magyarországon*. (2017.03.21.)

²⁵ A fennmaradt liturgikus kódexek az ordáliák szertartásrendjét is megörökítették, már egészen a IX. századtól kezdődően.

²⁶ Szovák Kornél, *Bencés hiteleshelyek a középkori Magyarországon*. (2017.03.21.)

A bizonyítási eljárások tekintetében kiemelkedő változást hazánkban az 1279-es Budai nemzeti zsinat hozott; ez ugyanis megerősítette az 1215-ös IV. lateráni zsinat tartalmát, amelyen a püspökök és III. Ince pápa (1198-1216) határozottan az istenítéletek ellen foglaltak állást, és megtiltották a papoknak, hogy az ordáliákon megáldják vagy megszenteljék a szertartás elemeit, valamint megtiltották a tűz- és vízpróbákon való részvételüket. Istenkísértésnek (*tentatio Dei*) nevezték ezeket a cselekedeteket, és elítélték őket – szerintük ugyanis ezekkel a teremtmény kényszeríteni és provokálni próbálja istent, ez pedig bűn a vallásosság erénye ellen²⁷. Mindent egybevetve a IV. lateráni zsinat tehát egy borzalmas, és kegyetlen, kínokkal járó bizonyítási formától próbálta megszabadítani a későbbi korok perbe fogott vádlottjait.²⁸

²⁷ Magyar Katolikus Lexikon, *Istenítélet szócikk* (20107.03.21.)

²⁸ Habár Pesty szerint ez nem sikerült, ugyanis a zsinat csak a klérus meghatározó szerepét vonta el az ordáliák ezen neveitől. A próbák megtartásának színhelyéül ugyanis püspöki és káptalani templomok (hiteleshelyek) szolgáltak, melyek az egyház közvetlen felügyelete alatt álltak. A próbákért egyébként a felek pénzt tartoztak fizetni a papoknak. Pesty, 1867., 127- 136.

II. FEJEZET – BIZONYÍTÁSI ELJÁRÁS

Habár a bűnvádi perrendtartás létrejöttét és folyamatát szabályozó normák az idők során folyamatosan alakultak és változtak, a bizonyítási eljárás mindig is kiemelt helyet foglalt el a jogvita eldöntésében. A bizonyításon fordul meg a per sorsa, ez áll a középpontban – nem véletlenül, hiszen eszményi célja minden esetben a bűnös megbüntetése és az ártatlan felszabadítása.²⁹

Mai fogalma szerint bizonyítás a büntetőeljárás legfontosabb és legsarkalatosabb része, melynek célja az adott ügyre vonatkozó objektív igazság megismerése annak érdekében, hogy a hatóságok megalapozottan tudjanak állást foglalni a bűncselekmény megtörténte, valamint büntetőjogi felelősség kérdésében; ezen kívül a bizonyítékok felkutatását, összegyűjtését, rendszerezését és értékelését is jelenti.³⁰ Ez a megközelítés a korai időkben azonban még teljesen ismeretlen volt.

Míg a római perjog inkább racionálisnak volt mondható, addig a középkori európai jogrendszerek a bajvívással, istenítélettel és más természetfeletti bizonyítási eszközzel a formális bizonyítás magas fokát érték el. A bizonyítás még a formalitásában leginkább kötött „legis actios,” eljárásban is a tényállás felderítésére irányult – az ügy eldöntése valódi mérlegelést kívánt meg a bíróról. Nem így a középkori európai perjogban, ahol leginkább az irracionális elemek domináltak.³¹

Hazánkban a középkorban sokáig – mint szinte mindenütt – alaki, vagyis formális bizonyítást végeztek. Abból a felfogásból indultak ki, hogy bűn csak gonoszságból, vétkeességből származhat – minden per többé-kevésbé „vétkességi per” –, ezért a bizonyítást nem a pereskedéssel összefüggő eszközökkel végezték, hanem olyanokkal, amelyet a közvélemény elfogadott, és amely az alperest a formai igazság szerint tisztázhatta vagy elbuktathatta.³²

Általánosságban elmondható tehát a korai középkori bizonyítási eljárásról, hogy – a fentebb említett akkuzatórius eljárás formalitásához szervesen kapcsolódva – célja tehát „nem az anyagi bizonyítás volt – azaz annak kiderítése, hogy valójában mi történt

²⁹ Finkey Ferenc, *A magyar büntető perjog tankönyve*. (Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1916.) 277.

³⁰ Alföldi Ágnes Dóra, *Gondolatok a büntetőeljárásbeli bizonyítás jelentőségéről és fogalmának elméleti megközelítéséről*. (2018.03.06.)

³¹ Oszthimer Katalin, *Az eskü szerepe a polgári eljárásjog történetében*. In: *De iurisprudencia et iure publica – Jog- és politikatudományi folyóirat*. IV. évfolyam 2010/2. szám, 2-3.

³² Hajnik Imre, *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt*. (Budapest, Akadémia, 1899) 249.

–, sokkal inkább a perbe hívott személy véttségének vagy ártatlanságának, személyes becsületességének vizsgálata.”³³ Egyszerűbben fogalmazva nem az volt ezen eljárások lényege, hogy kiderüljön, hogy elkövettek-e adott esetben bűncselekményt, hanem a perbe vont alperest voltak hivatottak formai okokból elítélni, vagy felmenteni. A bizonyítási eljárás nem a bírói döntésre próbált hatást gyakorolni, szándéka tehát nem a meggyőzésre irányult, mindössze a felek állításának megerősítésére szolgált.³⁴

A középkori magyar perjog – Werbőczy koráig – csak négy, a pert végleg eldönteni alkalmas, rendes bizonyítási eszközt ismert: a próbát, az esküt, az okiratot, valamint a perdöntő bajvívást, melyek évszázadokon át alkották az igazságszolgáltatás alappilléreit. A korai időkben azonban ezen intézmények nem voltak teljesen elkülöníthetőek, nem egyszer előfordult, hogy az okmányok felmutatójától külön esküt is követeltek, az eskütevőt pedig istenítéleti bizonyágtételre kötelezték.³⁵ Szükséges és fontos továbbá megjegyezni azonban, hogy ezeket a bizonyítási eszközöket már a korai időktől tanúbizonyítás alapján, és nem önmagukban alkalmazták³⁶ – vagyis kellett hozzájuk egy előzetes eljárás, amelyben a felek mellett más, kívülálló személyek az ügyre nézve különböző kijelentéseket tettek. Ezek a kijelentések befolyásolták az ügy további sorsát, vagyis azt, hogy a bíró kinek juttassa a bizonyítás jogát.

1. Az istenítéleti próbák

Az istenítéleti próbáknak (judicium) nevezett bizonyítási eljárásoknak több fajtáját alkalmazták. Központi elemük, hogy a vádlottat egy próbának vetették alá, melyen meg kellett felelniük ahhoz, hogy ártatlannak mondják ki őket. Rendszerint büntetőügyekben volt helyük, azonban “sor kerülhetett rájuk a személyállapot, birtoklás és adósság körüli perekben is”³⁷.

A judiciumoknak nem csak tárgyük, az abban részt vevők köre is igen sokféle lehetett: uraknak és szolgáknak, férfiaknak és nőknek, egyháziaknak és világiaknak egyaránt ki kellett állniuk a próbát, melyre büntetőügyekben az alperest, egyéb esetben

³³ Vadász Viktor, *A tanúbizonyítás rendszere a középkori magyar büntetőeljárársban*. In: *Iustum Aequum Salutare* – jogtudományi folyóirat, VII. évfolyam, 2011/3.

³⁴ Osztheimer, 2010., 4.

³⁵ Hajnik Imre, *Perdöntő eskü és az előzetes tanúbizonyítás a középkori magyar perjogban*. (Pest, Akadémia, 1881) 3.

³⁶ Hajnik, 1899., 249.

³⁷ Bónis [et al.], 1961., 33.

rendszerint a felperest kötelezték. Fő szabály szerint a vádlottnak személyesen kellett megjelennie a próbatételen, azonban betegsége vagy öregsége való tekintettel valamelyik hozzátartozó is átvállalhatta azt.³⁸

„A bizonyításnak ezt a barbár módszerét csak az tette némileg ésszerűbbé, hogy a vallásos formák a próbát tevőt vagy ellenfelet nem egyszer vallomásra szorították, vagy a feleket megegyezésre indították.”³⁹

1.1. A próbák különböző nemei

A judiciumok sorából az ún. elemekkel kapcsolatosak jelentették a legkegyetlenebb eljárást. Habár ezeket az eljárásokat az európai országok különböző módokon honosították meg, abban nem különböztek, hogy az ártatlanságát bizonyítani kívánó vádlottnak szörnyű fájdalmakat kellett kiállnia. Többek között ebbe a csoportba tartozott a tűzpróba, az annak válfaját képező vaspróba, illetve a vízpróba is.

A tűzpróba alkalmával a vádlottat kezének tűzbe tartására kötelezték, máshol izzó fákon kellett átmennie viaszos ingben, de „maradtak fenn leírások izzó vaskesztyű vagy vastrón alkalmazásáról is”.⁴⁰

Vaspróbánál (másik nevén tüzesvas-próbánál) kézben tartott, izzó vasdarabot kellett a megvádoltnak a kijelölt helyre vinnie, esetleg a földre helyezett tüzesen izzó ekevasakon kellett mezítláb végigmennie.

Hazánkban ez a próba örvendett fokozott népszerűségnek, erről tanúskodik a II. András királyunk korából származó, híres – művelődés-történeti szempontból az egyik legérdekesebb – emlékünknél, a Várad Regestrum⁴¹ (lat. Regestrum Varadinense) is.

³⁸ Bónis [et al.], 1961., 33.

³⁹ Bónis [et al.], 1961., 34.

⁴⁰ Fekete Márton, *Istenítélet* (2017.03.21.)

⁴¹ „A Várad regestrum vagy másképpen Várad jegyzőkönyv 389 olyan jogeset latin nyelvű leírását tartalmazza, amelyet a (nagy)várad székesegyházban, illetve a káptalan előtt folytattak le. Ezek közül csak néhányban történik utalás a szöveg keletkezési idejére, megállapítható azonban, hogy a székeskáptalan kanonokjai, Ányos olvasókanonok és jegyző, valamint társai 1208 és 1235 között készítették a feljegyzéseket. E társadalom-, jog- és művelődéstörténeti szempontból különösen fontos dokumentum várnépek, várjobbágyok, udvarnokok, hospesek és mások jogállásával kapcsolatos státuszpereket, illetőleg különféle magánjogügyleteket (pl. végrendeletet) és kihágási ügyeket (lopás, gyűjtogatás, leányrablás, kuruzslás stb.) tartalmaz. E perekben a bizonyítás liturgikus keretek között megtartott istenítéletre vagy ritkábban esküre épült. Az istenítéletek legelterjedtebb formája a tüzesvaspróba volt, az esküt pedig a várad székesegyházban eltemetett Szent László király sírjánál tették le.” Hoffmann István, *Várad Regestrum* (2017.03.21.)

A vízpróba jellemzően a tűzpróbától később jelent meg, és egészen sokáig alkalmazták – nem egy XVIII. századi boszorkányperben is ehhez a módszerhez folyamodtak.⁴² A vízpróba eljárása a tűz- és vaspróbaéhoz hasonlóan minden országban eltérő volt, azonban kétféle bizonyítás szinte mindenhol fellelhető: a vízbe dobás, illetve a vízbe nyúlás.

Az egyik abban állt, hogy a vízbe dobott ember, akinek a kezét és lábát összekötözték, ha feljött a víz felszínére – mivel a víz kivetette magából –, bűnösnek találtatott, míg ha elmerült, és a víz befogadta, ártatlannak mondták ki és megszüntették vele szemben az eljárást. Ennek egy másik válfaja volt, amikor az összekötözött embert a folyóba dobták, majd lassan áthúzták a másik partra. Ha életben maradt, tisztaságát is bizonyította.

A vízpróba másik módja az volt, amikor a vélt bűnösnek tűzforró, vagy jéghideg vízbe kellett nyúlnia, onnan valamilyen apróbb tárgyat kiemelnie. Ilyenkor a forrázási, illetve fagyási sebeik hiánya bizonyíthatta az ártatlanságot.⁴³

A fennmaradt liturgikus kódexek ezen eljárások szertartásrendjét is megörökítették, melyek tanúsítják, hogy az istenítéletnek alávetett személy háromnapos böjtre kényszerült, misét hallgatott, áldozott, és csak ezután bizonyíthatta ártatlanságát a próba során. A tűz- és vaspróba valamint a vízbenyúlás alkalmazásakor először bekötötték a kötelezett kezét, amit lepecsételtek, melyet csak a próba helyszínén törtek fel, majd annak elvégzése után ismét visszatették, és újból pecséttel lezárták. A bekötözött sebről három nappal később vették le a kötést, és megfigyelték az égés, fagyás okozta sérülést. Az elfertőződött a vétkességet, míg a gyógyulófélben lévő seb az ártatlanságot bizonyította.⁴⁴

Az előbb említett megpróbáltatások elkerülése céljából sok beismerő vallomás született – a fenti eljárásoknak nem szívesen vetette magát alá még egy ártatlan ember sem.

⁴² Magyarországon például az emlékezetes nagy szegedi boszorkányperben (amely eredményeképpen 1728. július 23-án tizenkét bűnösnek titulált embert máglyahalálra ítélték, és amelyet végre is hajtottak) megjelenik ez az eljárás a per elején, amely következtében három idős asszony a vízbe is fullad.

⁴³ Magyar Katolikus Lexikon, *Istenítélet szócikk* (2017.03.21.)

⁴⁴ A tüzesvas-próba az alábbi szavakkal kezdődött. A pap megkérdezte: „Atyámfia, igaz ember vagy-e abban a dologban, amellyel vádoltak? Tiszta vagy-e?” Ha az elsőre azt felelte: „igaz vagyok”, a másodikra pedig: „tisza vagyok”, fölemelték a tüzes vasat. Erre a próbára vetett személynek ezt kellett mondania: „Nem bizakodom semmiféle bűbájosságban, sem a füvek erejében, hanem bízván a mi Urunknak, Jézus Krisztusnak most magamhoz vett testében, megfogom a vasat.” Magyar Katolikus Lexikon – *Tüzesvaspróba szócikk* (2017.03.21.)

Ismeretesek azonban veszélytelen eljárással folyó egyéni próbák is. Ilyen volt a mérlegpróba, a szent falat próbája, a tetemrehívás, de a keresztpróba is ide sorolható.

A mérlegpróba „azon az elképzelésen alapult, hogy a bűnöst az ördög segíti, ami miatt képes súlytalanná válni”⁴⁵, ezért a vélt bűnöst megmérték, és ha valamiért könnyebb volt, mint a kinézete alapján várható lett volna, már félig bűnösnek vélték.

A szent falat-, más néven harapás próbája (panis adiurati) – amint a iudicium beszédes neve is mutatja –, abban állt, hogy a vádlott szájába tettek egy falat szentelt kenyeret, és amennyiben le tudta nyelni, bizonyította tisztaságát; ha azonban félrenyelte vagy csuklani kezdett tőle, biztosított volt a baljós kimenetelű ítélet. Ez volt az egyik legártalmatlanabb eljárás a próbák sorában.⁴⁶

Hazánk istenítéleteit vizsgálva Bunyitay Vincze egyháztörténész A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig című tanulmányában egy igen érdekes, és az előbb említett szent falat próbához hasonlatos eljárásról ír. Ez „abban állt, hogy a boszorkányság vagy bűbájossággal vádolt nőnek s egy másik nőnek sajátkezüleg vajat kellett készítenie, a kétféle vajjal megkináltak előbb kutyát, majd macskát, ha ezek az ártatlan nő vaját megették, s a vádlottét ott hagyták, a vádat bebizonyítottak ítélték.”⁴⁷

A tetemre hívás – másképpen halálújítás – (ius cruentationis) intézményét, szintén egy egyháztörténész – Balássy Ferenc – tárja elénk igen részletesen egy tanulmányában⁴⁸, a rövid összefoglalást azonban Bunyitai szolgáltatja: „Akinék érintésére a halott megmozdult vagy színében megváltozott, sebei vérezni vagy szája tajtékezni kezdett: azt tartották gyilkosnak.”⁴⁹ Meg kell jegyezni, hogy ez a bizonyítás sem volt újkeletű, már a germán népek is ismerték, és egészen sokáig alkalmazták.

⁴⁵ Fekete Márton, *Istenítélet* (2017.03.21.)

⁴⁶ Magyar Katolikus Lexikon, *Istenítélet szócikk* (2017.03.21.)

⁴⁷ Bunyitay Vincze, *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig*. (2017.03.21.)

⁴⁸ „Székely tanulmányok. Tetemre hívás, vagy halálújítás. (Régi büntető szokás vagy bűnvádi eljárás.)” című tanulmányában Balássy körüljárja a halálújítás témáját, és a következőket írja az eljárásról: „Gyilkosság esetében a holttestet sok ideig földszínén tartották s az egész helység lakosainak meg kellett előtte jelenniök, a gyilkost, ha tudták, megnevezniök, ha pedig nem tudták, kezöket a meggyilkoltnak fejére téve megesküdniök, hogy nem ők gyilkolták meg s hogy gyilkosát nem ismerik. Így vették rendre a meggyilkoltnak még közelebbi ismerőseit, barátait és rokonait is. Vétkesnek azt nyilvánították, ki esküdni vonakodott, vagy akinek esküvése alatt a holttest vérezni kezdett. A temetés költségeit s a vérdíjat a vétkes tartozott fizetni; ezt a díjat, melyet Udvarhelyszékben még 1740. is ismerték, a tetem fölszabadításának nevezték.” Kislexikon, *Tetemre hívás szócikk* (2017.03.21.)

⁴⁹ Bunyitay Vincze, *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig*. (2017.03.21.)

Jelentőségét mutatja, hogy még az 1200 körül írásba foglalt eposz, a Nibelung-énekben is megjelenik.⁵⁰

A keresztpróba szintén viszonylag fájdalommentes – legalábbis fizikai behatásoktól mentes – iudiciumnak minősült. Ebben az eljárásban mind a vádló, mind pedig a vádlott a megfeszített Krisztus testtartását utánozva állt a hiteles hely keresztje előtt, és amelyikük tovább bírta a kényelmetlen testtartást, annak igaza érvényesült.

2. Az eskü

Az eskünek, mint bizonyítási eszköznek tanulmányozásakor nem pusztán egy jogintézmény elevenedik meg előttünk – nyomon követhetjük a társadalom folyamatos alakulását is, láthatjuk, hogy egy adott időszakban milyen jelentőséggel bírt a kimondott szó, valamint hogyan változott a szavak erejébe vetett hit. Pontosan kivehető, hogy míg az ókorban és középkorban az eskü mágikus, babonás erővel bírt addig „az újkortól kezdődően pusztán a tanúvallomások, vagy a felek nyilatkozatát megerősítő”⁵¹ formalitássá vált.

Ez a fajta bizonyítási eszköz egy – a perben tett – állítás vagy tagadás istenre hivatkozással való megerősítése volt a bíróság vagy hiteles hely színe előtt. A közfelfogás szerint arra ugyanis, aki hamis esküt tett, azonnal lesújtott isten haragja.

Az eskü a középkori magyar perjognak talán a legfontosabb bizonyítási eszköze, amelyre azért volt olyan gyakran szükség, mert a tanúk általi bizonyítást az Árpád-kori igazságszolgáltatásban önálló bizonyítékként még nem ismerték el. Annak anyagi kereteit ugyanis csak később, a vegyesházi királyok alatt dolgozták ki – melyet a magyar perjog „inquisitio-bizonyítás” elnevezéssel illetett.⁵²

A jogtörténeti fejlődés a középkorban az eskü két válfaját hívta életre: először a tanúbizonyság alapján megítélt esküt, majd a vallatásos tanúbizonyítást.

⁵⁰ Az eposz szerint a hős Siegfried holttestét a székesegyházban felravatalozták, a gyászolók pedig sorra rótták le kegyeletüket. Azonban amikor az orv gyilkos, Hagen lépett a ravatalhoz, a holttest vérezni kezdett.

⁵¹ Osztheimer, 2010., 2.

⁵² Hajnik, 1881., 5.

2.1. A tanúbizonyság, valamint az ún. inquisitio-bizonyítás alapján megítélt eskü

Fontos kiemelni: az eskühöz már nagyon korán csatlakozott az alaki tanúbizonyítás (humanum testimonium) intézménye, amelyek a XIV. századig kéz a kézben jártak egymással, ugyanis – egyfajta előzetes bizonyításként – ez jelölte ki a későbbi hittétel kereteit.

Tanúnak az olyan személy minősült, aki vitás vagy peres ügyekben közel bizonyító erejű kijelentést tett – és ezt a kijelentést nevezték tanúbizonyságnak.

Tanúbizonyításra a bíróság szólította fel a feleket – a tanúk személyéről azonban az érintettek maguk döntöttek. A bíró tanú és ellentanú állítását egyformán engedte. Az egyedüli kitétel az volt, hogy a tanúnak tudomása legyen az adott ügyről.

A tanúk ezért vagy ún. ügyleti tanúk voltak – azok a személyek, akik az alapügylet megkötésénél is jelen voltak, vagy egyéb tanúk – akik a per tárgyát képező ügyről rokonsági vagy egyéb viszonyuknál fogva tudhattak. Nem igazmondásra vonatkozó ígéretet vártak tőlük, nem vallatták őket formászerűen, ennek következtében az üggyhöz sem járultak hozzá új tényekkel és adatokkal – mindössze szimbolikusan az egyik perben álló fél mellé álltak, nagyobb súlyt adva szavahihetőségének.

Az eljárás a tanúk legitimálásával – azaz a perbeli képesség vizsgálatával – vette kezdetét, ugyanis figyelemmel a kor speciális társadalmi viszonyaira, meg kellett állapítani a bíróság előtt álló személyről, hogy rendelkezik-e azokkal a tulajdonságokkal, melyeket a bíróság az adott ügyben megkövetelt.⁵³

Ezután a megjelent tanúk közül a bíróság hármat kihallgatott egyénileg – a többi csupán kézfelemeléssel vagy helyeslő kiáltással erősíthette a peres feleket, hiszen a tanúbizonyítás súlya nem a vallomások tartalmában állt, csupán a tanúknak számát és minőségét vették alapul a döntés meghozatalához.⁵⁴ Hajnik Imre jogtörténész, oklevélkutató szerint, amelyik félnek állítását több vagy hitelt érdemlőbb, előkelőbb egyén erősítette meg, annak bizonyítása volt jobb és elfogadhatóbb, ezért a bíró azt a személyt bocsátotta bizonyítási esküre.⁵⁵

⁵³ Ilyen kikötés volt többek között az, hogy papok nem tanúskodhattak, a világi személy az egyházi személy ellen-, szolga vagy udvarnok a szabad ellen-, keresztény zsidó ellen nem tanúskodhatott. - Hajnik, 1881., 7.

⁵⁴ Hajnik, 1881., 7-8.

⁵⁵ Hajnik, 1881., 45.

Ez a fajta alaki bizonyítás a XIV. században azonban kiveszett a magyar perjogból, hiszen ez csak addig maradhatott, amíg erősek voltak a társadalmi – régi nemzetségi, közösségi – kötelékek, valamint a tanúskodásra kötelező erkölcsi kötelesség, hiszen tanúbizonyságot tenni nem volt kötelező. A saját érdek meghatározó szerepet játszott azokban az esetekben, mikor egy hatalmasabb ember ellen kellett volna esküdni – ez pedig érthető okokból sokszor elmaradt. Ennek orvoslására szolgált az ún. inquisitio⁵⁶ – mellyel már vallomásra bírtak mindenkit, akinek az adott ügyről bármiféle tudomása volt.

Habár a vallatásos bizonyítás a tanúbizonyítással párhuzamosan is létezett már, a korai időkben „csak királyi közigazgatási vagy fiscalis célok érdekében éltek, várföldek hovatartozásának, várjobbágyi vagy várnépbeli állapotoknak és hasonlóknak érdekében, sőt néha királyi jogok kiderítése céljából általános” – írja Hajnik Imre, *Perdöntő eskü és az előzetes tanúbizonyítás a középkori magyar perjogban* című székfoglaló értekezésében –, és csak később, „az istenítéleteknek vagy próbáknak a megszűnésével kezdik azt hatalmaskodások, emberölések és hasonlók kiderítésére felhasználni”. Ekkortól válik tehát rendes bizonyítási eszközzé.

Szemben az Árpád-kori bizonyítással, az inquisitót főszabály szerint a fél kérelmezte, azonban természetesen a bíró is elrendelhetette – itt már a per megkezdése előtt. Tanú állítására kizárólag a felperesnek volt joga, és csak az ő engedélyére jelenhettek meg tanúk az alperes érdekében. Ezen esetekben nem a fél, hanem a bíró állította a tanúkat, akiktől a vallatás során az ügyre nézve felvilágosítást kért.⁵⁷

A tanúknak igazmondási kötelezettségük volt, melyet esküvel is megerősítettek. Már nem csak a fél mellett és javára szólhattak, ezért kedvező eredményt éppúgy szolgáltathattak, mint kedvezőtlen.

Alkalmazási tere nem volt olyan tágas, mint az alaki tanúbizonyításé, leginkább csak köztudomású tények képezték a tárgyát, mint pl. birtok- vagy rokonsági állapotok, határházak. Tulajdonnal kapcsolatos viták eldöntésére ez az intézmény nem volt alkalmas, azoknál okirati bizonyításra volt szükség.⁵⁸

⁵⁶ „Az inquirálást a régi magyar jogi nyelv a tudni szóval fejezte ki, a tudakolni, kérdezősködés útján kitudni értelemben.” - Hajnik, 1881., 11.

⁵⁷ Hajnik, 1881., 12.

⁵⁸ Hajnik, 1881., 13-14.

Míg az Árpád-kori perjogban az előzetes bizonyítás tekintetében a bizonyítási teher egyenlően terhelte a feleket, és csak a tanúk és ellentanúk állításainak meghallgatása után dőlt el, hogy kit illet meg a végleges bizonyítás joga⁵⁹, addig a későbbi perjog az előzetes bizonyítást az inquisitio útján egyértelműen a felperesnek, a végbizonyítás jogát pedig egyenesen az alperesnek engedte át.

Ezen bizonyítással a magyar perjogban többféleképpen lehetett élni – az inquisitio feltételeit, alkalmazási módját, valamint hatályát tekintve –, amelynek megfelelően háromféle vallatásos bizonyítást különböztettek meg: a felperesi inquisitiót (inquisitio simplex) – más néven az egyszerű tudományvételt, a közös vallatást (comunis inquisitio) – másnéven köztudományt, és a gyűlési vallatást (inquisitio generalis) – másnéven a közgyűlésen vett tudományszerzést. Ezen formákat, valamint eljárási szabályaikat a szakdolgozat korlátozott terjedelme miatt nem áll módomban részletekbe menően taglalni – egy dolgot azonban érdemes kiemelni: mindegyik bizonyítási mód mögött aprólékosan kidolgozott szabályrendszer húzódott meg, pontosan körülhatárolt alaki és anyagi normákkal.

Az inquisitio alá vonható perekre, mint vétkességi perekre tekintettek, az alperesre már a per kezdetén a vétkesség gyanújának árnyéka vetült, amiért ő magát kötelezően tisztázni tartozott – ennek két eszköze volt: az eskü és a bajvívás.⁶⁰

Bajvívásra az alperest kizárólag súlyosabb bűncselekmények esetén kötelezte a bíróság, ez a fajta bizonyítás egyéb esetben csak a felek közös megegyezésével történhetett. Sokkal szokványosabb módja volt a bizonyításnak az eskütétel.

2.2. Az eskütársak és az eskü lefolyása

Bizonyítási eskü esetén az esküt tevő a tanúk közül kiválasztott személyekkel együtt tartozott esküdni. Az eskü erejét a vétkesség gyanújának fokához mérték, melyet tanúbizonyítási eljárás eredményeképpen határoztak meg. Ha a per során a bizonyítás inkább az alperesnek kedvezett, az eskü erejének leszállítására, ellenkező esetben súlyosbítására került sor.⁶¹ Ezen eljárás komoly szabályrendszerét találhatjuk meg már az Árpád-korban is.

⁵⁹ Tekintettel arra, hogy „a bizonyítás (...) a perbe fogottnak személyes becsületessége körül forgott és ép azért első sorban neki volt ahhoz joga, miért is a középkori perjogokban nem a bizonyítás terhéről, hanem annak jogáról szóltak.” – Hajnik, 1899., 249.

⁶⁰ Hajnik, 1881., 37-38.

⁶¹ Hajnik, 1881., 38.

Azonban az Árpád-ház idején érvényben lévő perjogi szabályok gyökeresen eltértek az Anjou-koriaktól. Míg az előbbiben a tanúknak vagy ügyleti tanúknak kellett lenniük, vagy legalábbis olyanoknak, akik helyzetüknél fogva tudtak a vitás ügyről, addig a XIV. századtól az újabb perjog megengedte, hogy a fél bárhol keressen tanúkat – akár olyanokat is, akik az alapügyről mit sem tudtak; viszont mintegy kezesként, esküjükkel a fél esküjét hitelesítették. Erre azelőtt még csak elvétve volt lehetőség.

A XI-XIII. századig eskütársi szolgálatot tenni nem volt kötelező, jogi kikényszeríthetőség nem állt mögötte – és „mivel az eskütársi intézmény alapját az esküt tevő peres fél becsületességébe vetett hit képezte, e szolgálat mindig a személynek, nem pedig az ügynek tett szolgálatnak vétetett”.⁶²

Amennyiben az esküt tenni tartozó ügyleti tanúkkal rendelkezett, úgy elegendő volt velük esküt tenni, ellenkező esetben a bíró állapította meg az eskütársak számát – az ügy súlyára való tekintettel.⁶³ Aki tehát vállalta a tanúskodást, arra is felkészült, hogy bíróság előtt esküt tegyen, mintegy ezzel is erősítve a fél szavahihetőségét.

Az inquisitio térhódításával azonban megjelent a kikényszeríthetőség a tanúvallomásoknál, mellyel pedig végeredményben az anyagi bizonyítás kora vette kezdetét.

A bíróság a középkorban – a korabeli társadalmi berendezésnek megfelelően – az érett koron, határozott rendi álláson, valamint a becsületességen kívül más tulajdonságot nem követeltek meg az eskütársaktól.⁶⁴ Az esküt tevő félnek, valamint eskütársainak hitelességét, szavahihetőségét a rendi állásukhoz mérték. Nem volt elhanyagolható a különbség a jobbágy, a nemes vagy a zászlósúr esküje között.⁶⁵

A peres fél vele hasonló eskütársakkal esküdött, azonban különböző szabályok vonatkoztak az eljárásra: polgárnak esküje városon kívül egy jobbágyéval ért fel, nemesek közötti perben pedig az eskütárs nemesi minőségét is megkövetelték. Nemes

⁶² Az ügyleti tanúknak a bíróság előtt azonban kötelező volt megjelenniük. Hajnik, 1881., 6.

⁶³ Az eskü értéke a hitet tevő fél, valamint az eskütársak rendi minőségében és számában volt kifejezve – melyet a különböző természetű perekben más-más alaphoz kiindulva, de mindig határozott szabályok szerint állapították meg. Az ügy fontosságához mérten az eskütevésre kötelező tanúk száma 3-6-8 fő volt általában, a 12 tanúval letett eskü már egyike volt a legerősebbeknek. Csupán bünesetben folyó perekben fordult elő a 40-100-140 fővel megtartott eskü. - Hajnik, 1881., 9-10., 46.

⁶⁴ A nemmel kapcsolatban is csupán annyi volt a kitétel, hogy amennyiben férfi volt a peres fél, csak férfiak társaságában esküdhettek; ellenben ha nő, akkor férfiak és nők sorából egyaránt válogathatott. - Hajnik, 1881., 45.

⁶⁵ Hajnik, 1881., 45.

esküje jobbágy perében érvényes volt, fordítva azonban már nem fogadta el a bíróság – jobbágy kizárólag adóssági ügyekben tehetett érvényes esküt nemes ellenében.⁶⁶

A hitet tevő fél mindig személyesen, a kitűzött helyen és időben tartozott esküt tenni.

Előre látható akadályok esetén a fél halasztási parancsot kérhetett a bíróságtól, azonban amennyiben előre nem látható ok miatt nem tudott a kiírt napon megjelenni, már csak a királytól kért, újabb határidőt kitűző parancslevél menthette fel. Az elhalálozás kivételtől eltekintve az eskü elmulasztása a felet pervesztessé tette.⁶⁷

Az eskütétel a bírósági küldött előtt, leggyakrabban a hiteles hely bizonyossága mellett, ünnepélyes, szigorú formaságok mellett⁶⁸, az eskütársakkal közösen történt, melyen általában az ellen érdekű fél is megjelent – bár az ő távolléte az esküt nem akasztotta meg.

Az eskü tartalma a hiteles helyhez intézett parancslevélben már meg volt jelölve. A korai időkben ezt a szöveget kellett a hitet tevőnek hibátlanul és tétovázás nélkül a káptalan vagy konvent küldöttje után szóról szóra visszamondani. Aki csak egy szót rosszul mondott, vagy az előírt formaságtól bármilyen mértékben eltért, az elbukott. Az előírás éppen ezért az volt, hogy az eskü szavait lassan, és nem hosszú mondatokban, kellett elismételni. Ezen változtatott 1342-ben Károly Róbert, mikor elrendelte, hogy a hitet tevőnek nem szükséges szó szerint ismételnie az elhangzottakat, elegendő, ha saját szavaival kifejti, hogy a felperes által emelt keresetben ártatlan, vétlen.⁶⁹

Az eskü letételéről a hiteles hely tódósítólevelet állított ki. A bíró előtt ezt fel kellett mutatni, aki – ha a személyesen jelenlévő felperes ez ellen kifogást nem emelt, és ha a tudósítólevél szabályszerűen volt kiállítva – végítéletet hozott az ügyben.

⁶⁶ Hajnik, 1881., 44-45.

⁶⁷ Érdekessége az eskü szabályozásának azonban, hogy amennyiben az esküre kötelezett fél elhunyt, az eskü letetésének joga átszállt annak legidősebb fiára, ennek hiányában „méhben hagyott fiára”, ha pedig ilyen sem volt, fivére legidősebbikére. Amennyiben azonban a fiú vagy testvér a törvényes kort még nem érte el, az esküt annak betöltéséig elhalasztották. - Hajnik, 1881., 56.

⁶⁸ A főpapnak például, amennyiben ő tartozott esküdni, teljes egyházi díszben kellett megjelennie, és egy pástorbortot a bal kezében tartva, jobbát pedig a szívére téve kellett lelkiismeretének tisztaságára hivatkozni. Egyéb esetben esküdni csak fedetlen fővel – a zsidók kivételével, akik csúcsos kalapot viselhettek –, köpenyt és övet levetve, feszületet megérintve lehetett. Nők esküdhettek saját lakásukban, széken ülve is. - Hajnik, 1881., 57-58.

⁶⁹ Hajnik, 1881., 59-60.

2.3. Az eskü fajtái

Minden eskünek a súlya az eskütársak számától függött – erre nézve pedig annak az értéke határozott, amit a felperes keresetével elérni, vagy amitől az alperes menekülni szándékozott.⁷⁰

A korabeli magyar perjog öt eskü fajtát különböztetett meg: a tisztító esküt, a fejre-, valamint a földre való esküvést, illetve az adós-, valamint a károsítási ügyekben letett esküt.

Mind a tisztító eskü, mind pedig a fejre való esküvés csak az inquisitio alá vonható perekben fordult elő. Amennyiben a vallatás eredménye inkább az alperesnek kedvezett, vagy amennyiben a felajánlott közös inquisitiót a felperes nem fogadta el, úgy az alperes könnyített feltételekkel esküre bocsáttatott. Ez volt ún. tisztító esküt (juramentum purgationis). Amennyiben azonban a bíróság a felperesnek adta az esküvés lehetőségét, mert a felajánlott inquisitiót az alperes utasította vissza, vagy pedig a tanúk a felperes mellett szólaltak fel, úgy ő tartozott hitet tenni – az alperes fejére tett kézzel.⁷¹ Innen ered a beszédes elnevezés: fejre való esküvés, másnéven fejre letett eskü vagy főeskü (juramentum ad caput). Ezt a főesküt alperes a felperesnek már a tárgyalás kezdetén felajánlhatta, azonban amennyiben a felperes ezt nem fogadta el, úgy az alperes egyszerű tisztító-esküt téve menekülhetett.

A földre való esküvést (juramentum super terram) tulajdon- vagy örökjogi, de leginkább határperekben alkalmazták. Ezen esetekben, ha a birtokhatárok vitássá váltak, a bíróság a felek útmutatása szerint a határokat megjelöltette, és a két fél által megjelöltetett határok között fekvő vitás területet felbecsültette. Ezután döntötte el – az okmányok, vagy a falubeliek állításai alapján –, hogy az esküt melyik félnek ítélje oda. Ezen pereknél a bíró általában megkövetelte, hogy az eskütársak közül egy-kettő szomszéd, vagy megyebeli legyen, vagy pedig olyan személy, ki a féllel „egyazon harang szavára hallgat”.⁷²

Az eskü alkalmazása során az esküt tevő a földterületen megásott sírgödörbe állt fedetlen fővel, öv és saru nélkül, egy szál ingben – ahogy a halottakat is temetni szokták –, a feje fölé rögöt emelt, így tette le az esküt, a gödör mellett álló eskütársaival egyetemben. „Ez az ünnepélyes forma azzal a pogánykori gondolattal állt

⁷⁰ Hajnik, 1881., 41.

⁷¹ Osztheimer, 2010., 5.

⁷² Hajnik, 1881., 40-42.

összefüggésben, hogy a hamisan esküvőt utoléri az istenek bosszúja: holtan esik bele a megásott sírba, és elfedi őt a föld göröngye.”⁷³

Adóssági perekben az alperes esküjével mentesült a felperes által okmánnyal vagy ügyleti tanúkkal nem bizonyított kötelezettség alól. Ellenben ha az alperes elismerte az adósság tényét, úgy annak összegét a felperes állapította meg esküjével.⁷⁴

A kártérítési perekben a fentiekhez hasonlóan alkalmazták az esküt, mint bizonyítási eszközt. Ezeknél az eljárásoknál a kár erejéig voltak kötelesek a felek esküdni.⁷⁵

3. Okirati bizonyítás

Ahogy mindenhol a világon, úgy hazánkban is az oklevelek váltak a legfontosabb, legbiztosabb bizonyítási eszközzé: azokat jogokat tekintették idővel a legerősebbnek, amelyeket oklevelekre alapítottak. „Családi jogok védelmére alkalmas okleveleket szerezni, azokat szorgosan őrizni és per esetén felmutatni fontos családi kötelességek voltak.”⁷⁶

Ez a kitüntetett helyet az oklevél azonban csak a XIII. közepére vívta ki magának. A királyság első két évszázadában jogok még csak igen ritkán voltak okiratra alapítva⁷⁷, III. Béla koráig még az ítéleteket sem foglalták írásba⁷⁸. A biztosítékot a tanúkban és az esküben találták meg.

Megdönthetetlen közokiratnak csak a királyi okmányt tekintették, azonban oklevél csekély fokú tekintélyéről tanúskodik, hogy sok esetben még a királyi iraton is tanúkat neveztek meg. Minden más irattól megtagadták az önálló bizonyító erőt. Mi sem bizonyítja ezt jobban annál, minthogy “megtámadásuk esetében nem az oklevél hitelessége a bizonyítás tárgya, hanem maga a jogügylet, melyről az okmányban szó

⁷³ Osztheimer, 2010., 5.

⁷⁴ Hajnik, 1881., 41.

⁷⁵ Hajnik, 1881., 46.

⁷⁶ Hajnik, 1899., 341.

⁷⁷ A birtokadományozások ebben a korban még nem voltak annyira gyakoriak, ha volt is, a birtokátruházáshoz okmányokra akkor sem volt szükség, azt tanúk előtt eszközölték. - Hajnik, 1899., 342.

⁷⁸ III. Béla 1181-ben a következőt rendelte el (az okmány alján tanúkkal megerősítve): „Mivel az emberi természet fogyatékosága következtében az idők múlásával az elmúlt dolgok emlékezetébe könnyen belopódzik a feledés, ezért méltó írással védelmezni és megerősíteni azt, amiben a jogi személyek szerződést kötöttek, azért, hogy ez az írás ereje és alkalmas férfiak tanúságtétele révén sértetlenül és háborítatlanul megmaradjon. Ezt a dolgot én B[éla], Magyarország kiváló királya megfontolván és a jövőre nézve királyi felségem érdekéről akképpen gondoskodván, nehogy bármiféle, jelenlétemben tárgyalt és befejezett ügy érvénytelenné váljék, szükségesnek ítélem: az én felségem jelenlétében megvitatott akármilyen ügyet az írás bizonyosságával erősítsenek meg.”

van, és a bizonyítást az oklevélben megnevezett tanúk és azok esküje szolgáltatják” – írja Hajnik Imre, majd kifejti: haszna ebben a korban az okiratnak annyi volt, hogy az ügyleti tanúk neveit megőrizve megkönnyítette a bizonyítást; és az oklevél felmutatóját a perdöntő eskü letételéhez közelebb hozta.⁷⁹

Az okirat tartalmi kellékeihez a pecsét sokáig nem tartozott hozzá. Hazai okmányt királyi pecséttel megerősítve egészen a XII. századig alig ismerünk – ez a tény azt feltételezi, hogy még a főpapok és egyházi testületek is csak az idő tájt kezdtek effajta hitelesítő eszközt használni. Az ilyen módon hitelesített okiratot rendszerint azonban már elfogadták bizonyítéknak. Ebből alakult ki, hogy később a magánfelek jogügyleteikhez mindenképpen ilyen oklevelet akartak szerezni, és ahelyett, hogy a királyi udvarhoz fordultak volna, valamely szomszédos káptalant vagy kolostort kértek fel az irat hitelesítésére.⁸⁰

Az intézmény azonban csak a XIII. század második felében állandósul, amikor is a király és egyházak mellett már az országos főméltóságok, a szabad városok saját hatáskörükben, valamint az Árpád-kor végén az alispán és a szolgabírák szintén kiadhattak hiteles okleveleket. Ezek az okiratok már nem szorultak többé tanúkkal vagy esküvel való bizonyításra: “önmagában, formaszerűségében és pecsétjében bírta a teljes bizonyító erőt”⁸¹.

3.1. Az oklevelek fajtái és bizonyító erejük

A különböző oklevelek (munimenta, instrumenta) nem voltak ugyanolyan bizonyító erővel felruházva. A legfontosabb különbséget az adta, hogy voltak okiratok, amelyek hiteles pecsét alatt keltek, azonban voltak, amelyek mellőzték azt.

A hiteles pecsét használata minden esetben királyi engedélytől, valamint az általa történt adományozástól függött - mely legtöbbször egy-egy hivatal mellé járt. Az ilyen módon hitelesített levelek – hacsak azok hamis volta ki nem derült – a szó mai értelmében vett közokiratnak minősültek. Azonban nem csak maga a jog adományozása, mértéke is a királyt döntésére volt bízva: bármikor megvonhatta

⁷⁹ Hajnik, 1899., 343.

⁸⁰ Hajnik, 1899., 343-346.

⁸¹ Hajnik, 1899., 347.

támogatását, amennyiben idővel hiteles bizonyság adására alkalmatlannak bizonyult a jogosult.⁸²

Fontos azonban megjegyezni, hogy míg a hiteles helyek, vagy az ország nagybírának pecsétje országos hitelességgel bizonyított, addig a városoké csupán a városi életben, a városi hatóságok előtt felmerülő ügyekben állt helyt.⁸³

A nem hiteles pecsét alatt kelt okiratok nélkülözték a teljes hitelességet még akkor is, ha azokat hatóság adta ki, ez azonban nem zárt ki azt, hogy ezek ún. helyi hitelességgel bírnak.⁸⁴

Az okiratok ezen kívül megkülönböztették aszerint, hogy kiváltsági vagy privilegiális kiadványok (privilegia)⁸⁵, vagy egyszerű levelek (litterae, memoriales) voltak.

A privilegiumon ünnepélyes alakban kiállított okiratot értettek. Ezt csak teljesen befejezett jogügyletről vagy birtokjogban döntő ítéletről állították ki – rendszerint mindkét fél jelenlétében, több példányban.⁸⁶

Az okiratok perjogi jelentőségével párhuzamosan fejlődött ki az okiratok hiteles helyek általi átírásának szokása, melyre szükség is volt abban az esetben, ha azt többször kellett felmutatni; a gyakori használat miatt várható volt, hogy hamar olvashatatlaná, rongyossá válik; esetleg zavaros időkben az ellopásától is tartani lehetett.

A másolatok azonban nem minden esetben helyettesítették az eredeti dokumentumot – a hitelességet ezek az iratok a perekben sok esetben nélkülözték –, csak a király által kiadott átirat vagy kiváltságlevél, adománylevél esetén a királyi könyvekből adott átirat, illetve elveszett okmányok pótlására a hiteles helyek vezette nyilvántartásból készült hiteles átirat volt alkalmas az eredeti iratot teljes mértékben pótolni.⁸⁷

⁸² Hajnik, 1899., 349.

⁸³ Hajnik, 1899., 351.

⁸⁴ Hajnik, 1899., 351-352.

⁸⁵ A privilegium kifejezés Werbőczynél két jelentésű: az egyikben, mint az uralkodó kegyéből valakire háruló javadalom, a másikban, mint maga a privilegiális levél értendő alatta. - Jerney János, *A magyarországi káptalanok és konventek, mint hiemes és hiteles helyek története*. (Magyar történelmi Tár 2, Magyar Tudományos Akadémia, Pest, 1855.) 13.

⁸⁶ A "két példányt nem ritkán egy hátyára, de betük által elválasztva írták, melyet azután az elválasztó betüknél kettévágtak, hogy így mindenik fél eredeti példányt nyerhessen, vagy pedig az egyik példány a nagyobb óvatosság kedvéért biztos helyre, rendszerint valamely egyháznak őrizetbe adassék". - Hajnik, 1899., 355.

⁸⁷ Hajnik, 1899., 356-358.

3.2 Okiratbizonyítási eljárás

Az a fél, aki a perben okiratra hivatkozott, köteles is volt felmutatni az. Különböző szabályok vonatkoztak ennek határidejére, elmulasztásának szankcionálására.

Az ellentmondás alapján indított perben, melyben okiratra is hivatkoztak, a bizonyítást előbb a felperesnek kellett elvégeznie, vagyis okleveleit először a felperesnek kellett bemutatnia és a bíróság előtt felolvasnia és amennyiben szükségesnek látszott, köznyelven megmagyaráznia – tekintettel arra, hogy ezen iratok több esetben német nyelven kerültek megfogalmazásra –, csak ezután az alperesnek.⁸⁸

A XV. századtól a bíróság szokásává vált a perben közölt okmányokról másolatot kérni. A feleknek hagytak némi időt az okmányok átvizsgálására⁸⁹, illetve kifogások emelésére. Amennyiben kifogást emeltek az oklevél érvényessége, valódisága ellen, a bíróságnak mindenekelőtt erről kellett döntenie.

Okmánybizonyításnak sokféle perben helye lehetett, azonban azokban mindenféleképp, „melyekben nem a birtok vagy használat, hanem maga a jog forgott kérdésben, még pedig oly jog, melynek megszerzéséhez okmányt követeltek, ú. n. juris perekben.”⁹⁰ Többször előfordult azonban, hogy a király egy-egy főméltóságot abban a kedvezményben részesített, hogy bármikor birtokaikkal kapcsolatos perbe keverednének, ellenük sem köztudománnyal, sem közgyűlési tudakolással nem, csak okirati bizonyítással lehet élni.⁹¹

Az oklevélnek, valamint az okirati bizonyításnak a későbbi korokban már igen komoly szerepe lesz, melynek folyamányaként, mint ahogy Jerney János jogász, őstörténész hiteles helyekkel foglalkozó egyik könyvének előszavában megjegyzi: „alig létezik Európában tartomány, melly annyi régi okirattal bővelkednék, mint édes hazánk”.⁹²

⁸⁸ Hajnik, 1899., 374.

⁸⁹ „A kuria három napi, a megyei székek, hol tulajdonkép rögtön kellett válaszolni, legfeljebb néhány órai halasztást engedtek.” – Hajnik, 1899. 374.

⁹⁰ Hajnik, 1899., 376.

⁹¹ Hajnik, 1899. 377.

⁹² Jerney, 1855., 13.

III. FEJEZET - A PERDÖNTŐ BAJVÍVÁS

„A hol okiratok, tanúk és tanútársak (coniuratores) az igazat ki nem derítették, vagy ellentmondásokba keveredtek, ott más, ugyancsak elavult babonás bizonyítási mód (minő a víz és tűzpróba stb.) mellett mindinkább a törvényszéki párbaj lépett életbe, mint a perrend egyik jogos és rendes alakja.”⁹³ A duellumnak, bajvívásnak vagy egyszerűen csak bajnak nevezett bizonyítási forma azonban igazán csak a Budai nemzeti zsinat után bontakozott ki.

Pesty Frigyes a Bajvívások eredete és elterjedése című, 1867-ben kiadott munkájában részletesen, körültekintően és nagy gondossággal járja körbe e témát. Dolgozatom következő egységében nagyrészt erre az írásra támaszkodom.

1. A bajvívásról általában

Eredetét tekintve Pesty több tanulmányra és kutatásra támaszkodva állítja, hogy az a skandináv államokban kerestetik. Már az I. században élt – a mai Dánia területén uralkodó – I. Frotho király törvényéből kiolvasható, hogy mindenféle viszályt bajvívás által óhajtott eldönteni – tekintettel arra, hogy illőbb dolog fegyverrel, mintsem nyelvvel harcolni.⁹⁴

A többi germán népnél – burgundiaknál, frankoknál, allemanoknál, szászoknál, vagy normannoknál –, már szintén nagyon korán megjelenik a duellum intézménye.⁹⁵ A XI. században – Hódító Vilmos alatt – már bizonyíthatóan virágzik az istenítéletek ezen neme, majd később, a XIV. végén, II. Richárd király uralkodása idején korra- és egészségi állapotra tekintet nélkül kiterjesztik alkalmazását.

⁹³ Vutkovich Sándor, Ifj. Dr., *A párbaj.* (Eggenberger, Pozsony, 1895) 19-20.

⁹⁴ Az esélyek kiegyenlítésére azonban már ez időben is figyeltek. I. Frotho ugyanis kiadta, hogy ha közember harcossal keveredik viszályba, előbbi teljes fegyverzetben, míg utóbbi csak egy fél-egyméteres bunkóval jelenhetett meg a vívás helyszínén. Pesty, 1867., 8-9.

⁹⁵ „Minden viszály bajvívás útján nyerjen eldöntést! – szolt a törvényre emelkedett szokásjog”- írja Clair Vilmos Magyar párbaj című munkájában. Clair Vilmos, *Magyar párbaj.* (Osiris Kiadó, Budapest, 2002) 27-28.

A szlávok – lengyelek, oroszok – Pesty szerint szintén szerették a bajvívást; a magyarok azonban csak akkor alkalmazták, amikor az igazság más módon nem volt kideríthető.⁹⁶

Az istenítéleti bajvívás lényegi eleme – szemben a későbbi, még a XX. században is fel-felbukkanó párbajokkal –, hogy a törvényenkívüliséget, az önhatalmat kizárta, ami által a felek jogait nyíltan, a törvényszék színe előtt és meghatározott szabályok szerint folyó fegyveres viadal által érvényesíthették⁹⁷; vagyis a párbaj perdöntő és istenítéleti jelzője a gyakorlatban azt jelentette, hogy a felek egymással szembeni nézeteltérésüket legális formában, nem titkon és törvény ellenére dönthették el.⁹⁸ Az összecsapás végén az ügy végére pont került, annál volt az igazság, aki isten segítségével felülkerekedett a másikon. Ezért is nevezték később perdöntő bajvívásnak ezt a bizonyítási módszert.

A másnéven ügydöntő bajvívás a harcijog szabályozásának, valamint a magánbosszú háttérbe szorításának törekvéséből kerülhetett a törvényhozás körébe - hogy amennyire csak lehet nyilvános és pontosan körülhatárolt küzdőtér, szabályosan eljárási keretek között kerüljön sor egy-egy ügy eldöntésére, kizárva a vérbosszút és a nemzetségek közötti harcot.

A germánoknál sokáig nem közjogi momentumként értékelték, ha valaki büntettet követ el; a cselekményben csupán magánjogi sérelmet láttak, és „magánsérelemről lévén szó, a megsértett családja és legközelebbi rokonai vállalták el a büntető igazságszolgáltatás szerepét, s vérrel mosták le a családon ejtett gyászt vagy sérelmet”.⁹⁹

Ifj. dr. Vutkovich Sándor 1895-ben kiadott, *A párbaj* című munkájában ad érthető magyarázatot a duellum intézményére. A germánoknál ugyanis nem élt az a római jogi elv, miszerint: „actore non probante, reus absoluitur”, vagyis amennyiben a felperes nem bizonyít, az alperest fel kell menteni. Náluk mindkét félnek bizonyítania kellett, hiszen a per elején mindketten hitet tettek állításaikra – így szükségképpen az egyikük hamis esküt tett.

A büntetőjog történeti fejlődéséhez hasonlóan a párbaj megjelenési formáiban is megfigyelhető egyfajta sajátos fejlődéstörténet, mely a brutális – élet-halál – harctól

⁹⁶ Pesty, 1867., 14.

⁹⁷ Pesty, 1867., 7.

⁹⁸ Clair, 2002., 28.

⁹⁹ Vutkovich Sándor, Ifj. Dr., *A párbaj*. (Eggenberger, Pozsony, 1895) 19.

elvezet a civilizált „szelíd asszóiig”, másképpen szemlélve a szakralitástól az elvilágiasodásig.¹⁰⁰

Habár a bajvívás a későbbi idők folyamán az istenítéleti jellegzetességeit elveszítette, a párbaj intézménye sokáig – a becsstelenségek és becsületsértések¹⁰¹ megtorló eszközeként, a társadalmi „közszokás” által elfogadottan – megmaradt.¹⁰² A XX. században jelen lévő párviadalnak azonban már sem a funkciója, sem szabályai nem egyeztek meg a korábbi törvényszéki bajvívás intézményével. Míg az egyiknél egy – a szokásjog normáinak megfelelő –, nyíltan és legálisan zajló bizonyítási eljárásról volt szó, addig a későbbiekben a fegyveres összecsapást sok esetben már csak megtűrt, vagy ellenzett, felesleges erőfitogtatásnak találta a kor embere, amely nélkülözött minden bírósági eljárást, és amely egyszerű magánbosszúvá formálódott át.

„Hazánkban a középkor egyéb intézményeivel együtt a párbaj is alkalmas talajra lelt. A törvényszéki párbaj, mint az istenítéletek (ordaliak) egyik neme, már szt. István alatt szokásos és népszerű volt, s főleg a nemességnél később is, az istenítéletek egyéb fajainak megszűnése után s más bizonyítékok mellett is, folytonos alkalmazásban maradt” – írja Dr. Edvi Illés Károly 1909-ben kiadott munkájában¹⁰³; habár hazánkban a bajvívás kialakulására – más néptől való átvételére – vonatkozóan korai törvényeinkben, okmányainkban nem találunk utalást. Az első jogszabályi említést is csak Hunyadi Mátyás 1486:18. és II. Ulászló 1492:37. törvenycikke tartalmazza, melyekben megtiltják alkalmazását az egyre szaporodó csalások, valamint az egyéb bizonyítási eszközök elterjedése miatt. Ez érdekes tény, tekintve, hogy ez az intézmény közel egy évezredig jellemezte a fejlődő társadalom ítélkezési modorát, és jelentős befolyással volt az igazságszolgáltatás eljárásaira. Valószínűsíthető, hogy a kora középkorra ez a büntető eljárásjogi intézmény már szerves részét képezte a magyar igazságszolgáltatásnak, a szokásjog pedig részletekbe menően kialakította szabályait és alkalmazási formáit.

¹⁰⁰ Clair, 2002., 27.

¹⁰¹ „A becsületsértés elkövethető udvariatlanság, tüntető merev fixírozás, lenéző vagy lekicsinylő tekintet, fitymáló magaviselet, szóváltások, tettegességek s egyáltalán minden jellembevágó feltevés, vagy körülménynek tudatos, célzatos elmondása, híresztelése, vagy elferdítése által.” - Herczeg Mihály, *A párbaj keletkezése és csökkentése, különös tekintettel az Országos Békeegyesület az és [sic] Egyetemi Békeszövetségre.* (Poltzer, Budapest, 1903) 11.

¹⁰² Herczeg, 1903., 11.

¹⁰³ Edvi Illés Károly, Dr., *A magyar büntetőtörvénykönyv magyarázata.* (Révai, Budapest, 1909) 572.

Páros viadalra Magyarországon rendszerint csak bűnügyekben kötelezték a feleket, a polgári peres ügyekben csak ritka esetben, olyankor, ha „a felmutatott okmányt hamisnak vagy hazugúl kinyertnek mondják, ha az eskühöz megkívántató felek hiányoznak, vagy pedig, ha a felek azt választják, abba kölcsönösen megegyeznek”¹⁰⁴

A bajvívás szabályai, amelyek a középkori nemzetek törvényeiben gyakran körültekintő részletességgel szerepelnek, a magyar Corpus Jurisban tökéletesen ismeretlenek, annak ellenére, hogy az istenítéletek ezen neme igen jelentékeny szerepet játszott évszázadokon át a magyar igazságszolgáltatás rendszerében.¹⁰⁵ Amennyiben ennek az intézménynek a hazai fejlődését, alkalmazását és szabályait meg szeretnénk ismerni, az erről szóló korabeli okmányok szövegét kell tanulmányoznunk, és az azokban szétszórtnan megjelenő adatokat és leírásokat kell összeolvasztanunk egy nagy egészszé. A perdöntő bajvívások története Magyarországon című munkájában Pesty éppen erre a távolról sem egyszerű feladatra vállalkozott.

2. A bajvívás kezdete, előkészületei és lefolyása

Az Árpád-házi királyok korában másfajta szokások uralkodtak – mind a kihívást, mind a szabályokat illetően –, mint később az Anjouk idejében, valamint megint mások voltak érvényben Mátyás király idejében.

A XI-XII-XIII. századból fennmaradt iratokban a bajvívás intézménye a felek szabad akaratából szóba sem kerülhetett, azt mindig a bíró saját hatalmánál fogva rendelhette el - abban az esetben, ha nagy súlyú bűncselekményről volt szó, vagy pedig amennyiben az igazságot a tanúk által nem lehetett felderíteni¹⁰⁶, a bíró az előzetes bizonyítás hiányait ezzel az eszközzel igyekezett pótolni¹⁰⁷.

Később, az Anjou kortól kezdődően a „kihívó jegy” átadása, valamint elfogadása jelentette a bajvívás első cselekményét. Az, aki akár más bűnét, akár saját ártatlanságát bizonyítani szeretne volna, a törvényszék előtt megjelenve, ellenfelének

¹⁰⁴ Hajnik, 1881., 4.

¹⁰⁵ Pesty, 1867., 19.

¹⁰⁶ Olyan esetre hivatkozik Pesty, melyben a bíró választási lehetőséget adott a feleknek, miszerint vagy 40-40 tanúval megjelennek, és amelyik fél a vesztes lesz, elveszíti vagyonát és fogságba kerül – de az élete megmaradhat, vagy bajt vívnak egymással. Azonban ebből is kitűnik, hogy az istenítélet felajánlásához való jog a bíró kezében volt.

¹⁰⁷ A bíró azonban a második esetben “az előzetes bizonyítás eredményéhez képest megkérdete az alperest, vagy mindkét felet, hogy a pert bajvivással vagy esküvel akarják-e eldönteni”. - Bónis [et al.], 1961., 34.

egy fa cöveket¹⁰⁸ nyújtott át a kihívás jeléül. Ezután kérte a törvényszéket, hogy a bajvívást engedélyezze. Ha a kihívott a cöveket elfogadta, a bírák meghatározták a bajvívás helyét, idejét, fegyvereit.¹⁰⁹

A párviadalra a felek már önként hívhatták a másikat – amely történhetett „kihívó jeggyel” vagy szóbeli megegyezés által –, a per elején, közben, de akár a vége felé is. A szokás ebben az értelemben nagyon pongyola volt.

Minthogy okiratainkból egyértelműen kitűnik, a kihívó jegyet vissza is lehetett utasítani¹¹⁰ – bár valószínűleg szintén csak Károly Róbert (ur. 1301-1342) idejétől –, ebből következik, hogy maga a bajvívás a XIV-XV. századra már a felek kölcsönös beleegyezésétől függött.¹¹¹

Hazai emlékeinkből az, hogy mik lehettek a visszautasítás okai, nem tűnik ki. A frank és germán népjogi gyűjtemény szerint például a szabad nemes férfiak között csak akkor volt kötelező a bajvívást elfogadni, ha a vádlójuk hasonló rangú volt. Az azonban kiolvasható régi iratainkból, hogy ez a fajta bizonyítási eljárás nálunk is a nemesek között virágzott. Találhatunk néhány példát arra, hogy az alsóbb osztályok tagjai is ehhez az eszökhöz folyamodtak, azonban köztük a harc csak bunkós-botokkal folyt.¹¹²

Németországban fennmaradt olyan vádirat (libellus) szöveg¹¹³, mellyel a felek hajdanában a bíróhoz fordultak. Hazánkban ilyen jellegű okmány ez idáig nem került elő, de tartalma a magyar bajvívások szokásaival olyannyira megegyezik, hogy

¹⁰⁸ A cövek szó több iratban, „Chewek” vagy „Cewiek” alakban szerepel, azonban csak az Anjou kortól kezdődően. Korábbi iratainkban nem fordul elő semmiféle erre való utalás. Pesty, 1867., 25-27.

¹⁰⁹ Pesty, 1867., 25.

¹¹⁰ A kihívást tehát nem volt kötelező elfogadni, azonban a visszautasított párbaj megnehezítette az alperes esküjének feltételeit, ezáltal a felperes javára billentette el a mérleget. - Bónis [et al.], 1961., 34.

¹¹¹ Az, hogy a feltételes beleegyezés a XIV. század elejétől hogyan alakult ki, kisebb magyarázatra szorul. A hűbériséghez tartozott ugyanis, hogy a zászlós úr birtokán teljes szuverenitást élvezett, ezáltal nem létezett számára olyan abszolút kötelesség, hogy magát más ember bíróságának alávesse – annál is inkább, mert valakinek a bírója szükségképpen annak ura is volt. Ezért a törvényszék előtti megjelenés csupán a felek szabad akaratából történhetett. Pesty, 1867., 26-27

¹¹² Pesty, 1867., 20. old

¹¹³ Ez a következőképpen hangzott: „Bíró úr! Én Péter stb. Állítom, hogy jelenlevő Márton, hamis és áru ember, ki károsodásomra egy szög színű lovat elrabolta, mely homlokán csillagozva volt – ha azt bevallja, kérem őt mint rablót e tárgyban elítélni. Ha ellenben tagadná, hasonló fegyverekkel vivandó bajban fogom őt kényszeríteni annak nyílt bevallására saját ajkaival egy ön által kijelölendő mezőn, vagy legyőzőm őt, vagy halva ejtem azon harctéren. A nevezett bajviadalra nézve ime átadom zálogomat vagy keztyűimet a ti színek előtt, és ígérem, hogy mihelyst a viadalra általatok kitűzendő bajtérre lépek, esküdni fogok, hogy sem bűvös füvekkel, sem babonázással, sem bármi mással nem éltem, a mi gonoszsgot vagy boszorkányságot okoz, vagy okozand. És hogy akkor Márton ugyan erre hasonló esküt tegyen le, azt tőletek kérem, bíró úr. Ha Márton az említett rablást tagadná, a bajviadal kijelenthetesék, ítéltethessék, és szükségkép végbemenjen köztem és közte, ki a fenforgó viszály miatt a baj elfogadására ítélet által utaltassék, hogy a viadal az igazságot felderítse.” Pesty, 1867., 20. old

valószínűsíthető, hogy nálunk is valamilyen hasonló vádirat előzhette meg a párbaj mozzanatait.

Mátyás király 1486-ik évi törvénye következtében pedig már „szigoru büntetés alatt megtiltatott, miszerint valaki a törvényszék engedélye előtt ellenfelének bajvivási jegyet átnyujtson.”¹¹⁴ Vagyis ettől kezdve egyedül a törvényszék ítéletétől függött ismét, hogy egy-egy viadalra sor kerülhetett-e vagy sem.

Annak biztosítására, hogy a bajvivásra kötelezett felek a küzdőtéren valóban meg is jelenjenek, feltehetőleg zálogot vagy túszt adtak a bírónak – véli Pesty.

Nagyon fontos részét képezte a korabeli pereknek ezeken kívül az megegyezésre való lehetőség. Ez ugyanis a per összes szakaszánál fennállt, a felek akár a bajvívás alatt is egyezségekre juthattak. Ebben voltak segítségükre a békéltetők (probi viri), akik mindent megtettek annak érdekében, hogy a felek inkább szóban egyezzenek meg¹¹⁵, azonban természetesen a felek is sokszor belátták, hogy egy-egy bajvívás alkalmával életük és testi épségük komoly veszélyben forog, ezért nem egyszer maguk döntöttek a visszalépés mellett.

A békéltetők évszázadokon keresztül folyamatos jelenléte az ordáliák során jelzi, hogy nem csak egy-egy esetlegesen a perbe beavatkozó személyről vagy személyekről, hanem a bajvívásokkal járó jogintézményről beszélhetünk.¹¹⁶

Az egyezés a korai időkben nem jöhetett létre a bíró beleegyezése nélkül, Nagy Lajos (ur. 1342-1382) korában azonban már kitétel volt, hogy ha a „ha a felek egyezkedésre hajlanának, akkor a bíró az egyezkedési díjon kívül semmit nem kívánhat.”¹¹⁷ Megmaradt okiratainkban – ezen esetekben – feljegyzésre került maga a bíró döntése, aki mint egyebet nem tehetett, meghagyta, hogy „a felek közt minden irigység, harag, viszály és gyűlölet megszűnjék, és örök békének gyönyöre fűzze őket össze”.¹¹⁸

Természetes azonban, hogy nem mindig sikerült a békéltetők közbenjárására a bajvívásnak elejét venni, ebben az esetben a harc kimenetele döntötte el az ügyet.

¹¹⁴ Pesty, 1867., 28-29.

¹¹⁵ Pesty, 1867., 46.

¹¹⁶ A probi virik, mint közbenjárók, ezen túlmenően szinte minden peres ügynél jelen voltak, a feleknek a törvényszék előtt csak abban az esetben kellett megmutatkozniuk, amennyiben megegyezni nem tudtak. Pesty, 1867., 56.

¹¹⁷ Pesty, 1867., 48.

¹¹⁸ Pesty, 1867., 54.

Az összecsapás napján a felek bemutatták magukat a „harcügyelőnek”, aki átvizsgálta a fegyvereket. A bírót, aki jobban fel volt fegyverkezve, mint kellett volna, akár le is vetkőztethette – és ilyenkor a szabályszegő egy szál ingben volt kénytelen kiállni az ellenféllel szemben. Az ellenben, aki a kelletténél gyengébben fegyverkezett fel, pótlólag már semmilyen eszközt nem vehetett magához. A bírót ezen kívül a átvizsgálta a személyeket, lovakat, öltözeteket, hogy minden megfelel-e a szabályoknak és nem használnak-e esetleg mérgezett nyilakat a küzdelemben.¹¹⁹

A bajvívók fegyvereit tekintve hazai okmányaink egyebek mellett a következőket említik: dárda, kard, bot és tör, nyilak, bolgár bunkó és kelevéz. A védekezéshez a pajzs használata megengedett volt. A vívók főszabály szerint 2-2 karddal hadakozhattak.

A vívás előkészületeihez tartozott az előbb említetteken felül a sátrak felállítása is. „Ezen sátorok alatt a vívásra kelendő felek bevárták a másik részt, pihentek, és várták a harczra szükséges fegyverek előkészültét és megvizsgálását.”¹²⁰

Pesty szerint egyik okirat sem említ semmiféle szertartásos ünnepélyt, mely a párbajt megelőzte volna. Habár a nagyon korai időkben feltehetőleg nem ment végbe ilyen harc bármiféle vallási szertartás nélkül, a keresztény korszakban a papság – ahogyan fentebb kifejtésre került – csak a többi ordália vezetését vette irányítása alá.

A párbaj levezetésére az igazlátók¹²¹ ügyeltek. Az igazlátó ítélő bírót volt, aki a törvényszéki párviadalon – többedmagával – a szabályok megtartására ügyelt. A pártviadalt az ő szavára kezdték el és fejezték be, ítéletet azonban a rendes bíróság mondott.¹²² Igazlátókat a vívó felek választottak, hogy a viadalra felügyeljenek, ezáltal a vívás feltételei megtartassanak.

¹¹⁹ Régi bajor törvénykönyvből láthatjuk, hogy a bírók sok esetben nagy gondot fordítottak arra, nehogy a fegyverek előttük „elbűvöltessenek”, ezért az ordálián használható fegyvereket sorshúzással osztották ki. Ezen kívül a bajvívás időpontjában minden kaput bezártak, minden tornyot, erődöt és sáncot őriztek, az utcákat vasláncokkal elrekesztették. A nők és a 13. éven aluli fiúk nem vehettek részt nézőként az összecsapáson, de akik ott lehettek, azoknak is óvakodniuk kellett mindenfajta zavarástól, az ugyanis, aki akár hangoskodással, akár mozgásával a küzdelmet megzavarta, akár halállal is fizethetett. Fontos volt ezen kívül, hogy a bajvívás helyszínén egyenlően lapos teret válasszanak, amely sem a pornak, sem a szélnek nem volt kitével, valamint amelyet a nap fénye egyformán világított meg. Pesty, 1867., 31-33.

¹²⁰ Pesty, 1867., 35-36.

¹²¹ Szent István törvényeiben jelennek meg először arbiter és mediátor néven.

¹²² Kislexikon – Igazlátó (2017.03.21.)

A vívás lefolyása és módozata változatosságot mutat. Az összecsapás történhetett gyalogosan vagy lóháton¹²³ – míg a magyarok a lovas küzdelmet megkedvelték, addig Európa más népeinél ez a szokás annyira nem volt közkeletű –, teljes fegyverzetben vagy meghatározott eszközökkel; azonban főbenjáró bűnök esetében nem egyszer meztelenül kellett kiállnia egy-egy vádlottnak.¹²⁴ Nagyobb bizonyosságot az ártatlanságra nem adhatott, minthogy valaki ruházat és pajzs nélkül le tudott győzni egy teljes harci öltözetben küzdő ellenfelet.

Fontos lehetőség volt a viadalra ítélt számára, hogy felfogadott harcosokkal is kiállhatott igazáért. A viadorok szerepe meglepően korán fontossá vált a harcokban – már a VII. századból fennmaradt iratok is említik megjelenésüket. Pesty szerint azonban a helyettesítés csak kevés esetre szorítkozott. Többnyire a nemesek állítottak ki fizetett bajnokokat. Ezen kívül fontos szabály volt hazánkban, hogy a király, a papok és a nők¹²⁵ soha nem személyesen jelentek meg a harctéren. Mindegyik esetben felfogadott bajnokok álltak ki a peres felek helyett – természetesen tetemes összegű pénzért cserébe.

Annak pedig, “akinek állítását az előzetes bizonyítás inkább támogatta, a bíró megengedhette, hogy gyakorlott bajnokot állítson az ellenfél gyakorlatlan bajnokával szemben”.¹²⁶

Érdekes, hogy bár istenítéletről lévén szó, mégis ahhoz, hogy valamelyik fél győzzön és bizonyítsa ártatlanságát, nem feltétlenül volt szükséges a másik halála. Legyőzöttnek általában azt mondták ki, akinek a „vére először festé a földet” – „usque ad effusionem sanguinis”¹²⁷, aki bizonyos kijelölt határvonalon átlépett, esetleg elvesztette fegyverét – ami által harcképtelenné vált, vagy ha vesztesnek nyilvánította magát. Főfontosságú kérdésekben – mint a hűtlenség – azonban ún. halálos bajvívás

¹²³ Bónis György tanulmányában a következőkkel egészíti ki: “A bajt a kurián lovagi fegyverzettel és lovon vívták meg, a megyén a javaközépkorban már csak botokkal vagy gyalog.” Bónis [et al.], 1961., 35.

¹²⁴ Pesty, 1867., 38-39.v

¹²⁵ Európa más népeinél azonban található példa arra, hogy nők is harcolhattak a férfiak ellen, ebben az esetben azonban különböző megoldásokkal igyekeztek a nők nyilvánvalóan hátrányos helyzetét valamelyest kiküszöbölni. Egyes helyeken a férfiakat például egy övig érő gödörbe állították, kezébe egy buzogányt vagy szekercét adtak, amellyel igyekezett az asszonyra ütésekkel mérni. A nők fegyvere ilyenkor általában egy fátol végére kötött nagyobb kő volt. Pesty, 1867., 40-41.

¹²⁶ Bónis [et al.], 1961., 33.

¹²⁷ Pesty, 1867., 44.

(usque ad punctum mortis) volt a bíró utasítása.¹²⁸ A bajban történő elbukás (succubitus duelli) szintén azonnal eldöntötte a per sorsát.¹²⁹

Előfordult több ízben is, hogy – a bírónak adott zálog vagy tús ellenére – az egyik fél az esti harang megszólalásáig nem érkezett meg a harctérre. Ebben az esetben ő az ügyet azonnal elvesztette. Az olyan per, melyben valamelyik fél nem jelent meg a helyszínen, már nem volt többé megújítható. Ilyenkor a sátor alatt váró ellenfél a harangszó után tiltakozhatott a harc elmaradása ellen, és a bíró a távolmaradás tényéről bizonyítványt (litteras protestatorias) állított ki, melyben szerepelt, hogy a tiltakozó harcra készen várta ellenfelét. A meg nem jelent ellenfél ellen a bíró azonnal elfogatási rendeletet adott ki, így amint az illetőt elfogták, a bírónak rögvest kiadattatott.¹³⁰

A baj eredményét a király, vagy a bajnál személyesen jelen lévő bíró állapította meg, aki az alperest a felperes keresetének megfelelően elmarasztalta, vagy az elbukott felperest “örök hallgatásra” kötelezte; az egyezsége lépő felek pedig békebírságot voltak kötelesek fizetni.¹³¹

3. A perdöntő bajvívás megszűnése

Az ordáliák közül a perdöntő bajvívás maradt fenn a legtovább – Pesty Frigyes szerint azért, mert ez számított aránylag a legésszerűbbnek.

Az európai országok közül elsőként Olaszország törölte el a párbajoknak ezt a típusát, így ott már csak ritkán került rá sor a XIII. században. Spanyolországban a toledói zsinat után szűntek meg az ítéleti párbajok, Németországban I. Miksa császár szüntette meg végleg a XV. század végén. Franciaországban az utolsó törvényes ítéleti párbaj Jean de Carouge, Argenteuil ura és Jacques Legris között esett meg egy vadászterület joga miatt 1307-ben.¹³²

A legtöbb országban legfőképpen a városi privilégiumok miatt szorult háttérbe a bajvívás – ezek ugyanis a legtöbb esetben olyan rendelkezéseket tartalmaztak, amelyek mentesítették a polgárokat ezen bizonyítási mód alól.

¹²⁸ Pesty, 1867., 44.

¹²⁹ Bónis [et al.], 1961., 35.

¹³⁰ Pesty, 1867., 36-40.

¹³¹ Bónis [et al.], 1961., 35.

¹³² Juhász Andrea, *A párvíadal vétsége és az államfogház-büntetés a Csemegi-kódex szabályozásának tükrében*. In: De iurisprudentia et iure publica – Jog- és politikatudományi folyóirat. 2014/2. sz. 2-10.

Ráadásul Magyarországon is – ahogyan Európa többi részein – egyre többször jelentek meg a viadorok a párbajok során. A „bérelt helyettesek” egyre divatosabbá válásával ez a bizonyítás fokozatosan elvesztette korábbi tartalmát, egyre inkább kiüresedett. Az idő múlásával pedig egyre gyakoribbá váltak a csalások, visszaélések a harc közben.

Mátyás király 1486. évi XVIII. törvénycikke, amely jogforrásként elsőként tesz említést a bajvívásokról, éppen az elszaporodó csalásokra hivatkozva szünteti meg az intézmény alkalmazását a királyi törvényszékek előtt folyó eljárásokban. A preambulum szerint az említett jogszabály azért született meg: „(...) mivel a párbajok vívásában egy és más tekintetben igen sok csalást lehet elkövetni, mert azok, a kik között ez az ítélet kell, ritkán küzdenek meg önmagukra, hanem viadorokat bérelnek, kiket néha ajándékkal, kedvezéssel és ígéretekkel megvesztegetnek, és a kik ekképen saját, még oly igazságos felüket (miután ezek nem maguk szoktak megvívni) el hagyják bukni.”

A párbaj megmaradhatott „a király katonai curiájának szokása szerint eldöntendő perekben”, azonban alkalmazására csak bizonyítékok hiányában kerülhetett sor.

II. Ulászló király mintegy megerősítve Mátyás jogszabályát – mindössze hat évvel annak hatálybalépése után – kihirdette „a bajvívások eltörlése” címmel 1492. évi XXXVII. törvénycikkét. Ez feltehetőleg a bajvívás túlságosan elterjedt mivolta miatt válhatott szükségessé.

Maga a párbaj, duellum vagy zweitkampf még a messzi-messzi korokig is elért, változatos fegyvernemeket adva a szembenálló felek kezébe. A pisztolydörrenésektől még a XX. században is megremegtek a vidéki és pesti utcák.

Pesty 1867-ben írt összefoglalása szerint a bajvívás „az legnemesebb ága volt azon terebélyes fának, melynek magva századokkal a keresztény korszak előtt volt vetve, és melynek utolsó száraz leveleit még a jelen nemzedék látta a felvilágosodás fuvallata által tovább sodortatni.”¹³³

¹³³ Pesty, 1867., 18.

ÖSSZEGZÉS

Az igazságszolgáltatás során az eljáró hatóságok az állam büntetőjogi igényét érvényesítik, végső soron ez azonban a társadalom, a korban élő emberek igényén alapul. Izgalmasnak találom azt, hogy mennyi mindent árul el egy társadalomról a büntető- és büntető eljárási joga, a büntetési rendszerének felépítése, az igazságszolgáltatásának működése, valamint az ahhoz kapcsolódó jogintézményeinek összessége.

A per sorsát már a középkori magyar jogban is a bizonyítás döntötte el, melynek azonban „módjában a feudális társadalom mindenkori fejlettségi foka mutatkozott meg.”¹³⁴ Az első időkben hazánkban tehát olyan eszközök kerültek alkalmazásra, amelyek nem az ügy érdemi részére vonatkoztak; nem a megtörtént eseményeket rekonstruálni szándékozó, a valóságos cselekményeket a középpontba állító, hanem a perbe fogott emberek becsületességének megállapítására szolgáló és babonás elemekkel átszótt felfogásnak megfelelő eljárásokat tartalmaztak. Az anyagi bizonyítás helyett tehát pusztán az alaki bizonyítás foglalta el sokáig uralkodó pozíciót.

A bizonyítási eszközök közül, amelyekkel a középkori magyar perjog élt, perdöntő erejük kezdetben csak az istenítéletnek – a próbának és bajnak –, valamint az eskünek volt. A mai kortól sem idegen okirat csak később, a XIII. század második felében csatlakozott a pert végleg eldönteni képes eszközök sorához, éppen akkortájt, amikor a szorosabban vett istenítéletek, vagyis a próbák már jócskán veszíteni kezdtek erejükből.¹³⁵ Ez időben ugyanis a szigorú formalizmus, valamint a perbeli bizonyítás kötöttsége fokozatosan oldódni látszott.

A fentiekből is kitűnik, hogy a bizonyítási eljárások, valamint az eljárásban használt jogintézmények folyamatosan fejlődtek, változtak, alakultak át és szűntek meg – ahogyan fejlődik, változik, alakul át és szűnik meg ma is – az éppen aktuális társadalmi gondolkodásmódnak megfelelően.

¹³⁴ Bónis [et al.], 1961., 32.

¹³⁵ „Az ország szokásjoga úgy tartotta és az ország nagybírái úgy hirdették: hogy minden rendbeli peres ügyeket okiratok felmutatásával, eskü letevésével vagy bajnokok viadalával kell eldönteni és befejezni, a tanúsággal bizonyítottakat pedig különösen csupán esküvel vagy bajjal lehet végleg elintézni.” – Hajnik, 1899., 378.

A mai embernek elképzelhetetlen, hogyan fogadhatta el a korai társadalom a bizonyításra szolgáló intézményeket – a középkori büntető eljárás valószínűleg sokaknak kezdetlegesnek, primitívnek hatnak. Hiszen „a bizonyítás a büntető per elintézésénél fontossággal bíró tények valóságának vagy valótlanságának megállapítására irányuló logikai művelet, illetőleg másoknak bizonyos tények vagy állítások igaz volta (valósága) vagy valótlanága felől meggyőzése”¹³⁶ és nem egy jogi garanciákat és a mai értelemben vett igazságot nélkülöző bíró döntése.

Ennek a kérdésnek a megítélésakor azonban fontos azt látni, hogy nem ad hoc ítéletek születtek; a bizonyítási jog kérdéseire – a bizonyítás tárgyra, módjára, a bizonyítási teherre, a bizonyítékokra, valamint a bizonyítás eredményének megállapítására –, úgy, mint a perbeli cselekmények végzésére, komoly szabályrendszert állítottak fel. A per összes szereplője ezen szabályok mentén vett részt a jogvitában. Az kétségtelen, hogy a kor felfogása a maitól teljesen eltérő volt – ami természetesen hatással volt a büntetőjogra is –, azonban a bíró ezen furcsa világban meggyőződésének megfelelően döntött, akkor marasztalt, ha a bűnösséget bizonyosnak tekintette. Más kérdés, hogy a bizonyosságot az istenbe vetett hitéből szerezte. A magyarázat egyszerű: a vallást és hitet, valamint a jogot nem választotta el olyan éles választóvonal, mint napjainkban.

A középkor feudális rendi szemléletének megfelelő szabályanyagok, intézmények, perjogok a mai emberének csak a jogtörténet egy kissé távoli és érthetetlen szeletét jelentik. Tekintettel azonban arra, hogy ezen korok normáit és eljárásait tekinthetjük a mai jogrendszerünk előzményeinek, ha úgy tetszik alapjainak, alapvető elvárás lehetne a joghallgatók részéről ezen korszak beható ismerete.

Szakedolgozatomban elkészítésekor azonban rögtön szembesülnöm kellett azzal, hogy nagyon kevés az a tudományos igénnyel megfogalmazott tanulmány, szacikk vagy értekezés, amely akár a középkori magyar büntető perjogot – akár annak részeit, akár csak a középkori bizonyítási eljárást – részletességgel bemutatná. A legtöbb középkorral foglalkozó mű inkább köztörténeti vagy politika történeti írásnak tekinthető, mintsem jogtörténetinek – a történeti szempontok mellett a jogiak szinte elenyésznek. Írásomban ezért sajnálatos módon kényszerűségből előfordul, hogy oldalakon keresztül egy szerzőnek egy művére hivatkozok.

¹³⁶ Finkey, 1916., 278.

Véleményem szerint fontos lenne fennmaradt korai anyagainkat – a legtöbbször latin nyelvről – magyarra lefordítani és digitalizálni, illetve az egyházi könyvtárakat a nagyközönség számára megnyitni. Ezek az intézkedések szükségesek lennének ahhoz, hogy lassan megindulhasson egyfajta nagyobb horderejű tudományos vizsgálódás a középkori magyar jog, eljárásjog és perjog vonatkozásában. Habár ahogy Illés József is kifejti: Hajnik Imre óta „tudjuk, hogy lehetséges a még mindig hiányos okleveles publicatiók mellett is a magyar jogot egész középkori multjában feldolgozni.”¹³⁷

¹³⁷ Illés József, *Hajnik Imre és a magyar jogtörténet*. (Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1928) 20.

Irodalomjegyzék

ALFÖLDI, Ágnes Dóra: Gondolatok a büntetőeljárásbeli bizonyítás jelentőségéről és fogalmának elméleti megközelítéséről – 2018.03.06.

http://jesz.ajk.elte.hu/alfoldi46.html#_ftnref49

BÓNIS, György [et al.]: A magyar bírósági szervezet és perjog története
Levéltárak Országos Központja, Budapest, 1961

BUNYITAY, Vincze: A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig –
2017.03.21.

<http://mek.oszk.hu/04700/04735/>

CLAIR, Vilmos: Magyar párbaj, Osiris Kiadó, Budapest, 2002

DOBOS, József: A büntetőeljárás történeti fejlődésének vázlata az 1896-os első kódexig
Jogelméleti Szemle
2003/3. szám

<http://jesz.ajk.elte.hu/dobos15.html>

EDVI ILLÉS Károly DR.: A magyar büntető törvénykönyv magyarázata, Révai,
Budapest, 1909

FEKETE, Márton: Istenítélet - – 2017.03.21.

<http://lovagok.hu/kultura-es-szokasok/istenitelet>

FINKEY Ferenc: A magyar büntető perjog tankönyve, Grill Károly
Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1916

HAJNIK, Imre: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi
királyok alatt, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1899

HAJNIK, Imre: Perdöntő eskü és az előzetes tanúbizonyítás a középkori magyar perjogban, Magyar Tudományos Akadémia, Pest, 1881.

Értekezések a társadalmi tudományok köréből MTA hatodik kötet
(Székf. ért.) Hajnik Imrétől

Pesty Frigyes szerk.

HÁGER, Tamás: A magyar büntető igazságszolgáltatás az államalapítást követő első századokban a római és az európai jogfejlődés tükrében

Debreceni Jogi Műhely

XI. évfolyam

2014/1-2. szám

HERCZEGH, Mihály: A párbaj keletkezése és csökkentése, különös tekintettel az Országos Békeegyesület az és Egyetemi Békeszövetségre, Politzer, Budapest, 1903

HOFFMANN, István – Várad Regestrum - – 2017.03.21.

http://nyelvemlekek.oszk.hu/adatlap/varadi_regestrum

ILLÉS, József: Hajnik Imre és a magyar jogtörténet, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1928

JERNEY, János: A magyarországi káptalanok és konventek, mint hielmes és hiteles helyek története, Magyar történelmi Tár 2, Magyar Tudományos Akadémia, Pest, 1855

JUHÁSZ, Andrea: A párviadal vétsége és az államfogház-büntetés a Csemegi-kódex szabályozásának tükrében

De iurisprudencia et iure publica – Jog- és politikatudományi folyóirat

VIII. évfolyam 2014/2. szám, 1-11. oldal

<http://dieip.hu/wp-content/uploads/2014-2-08.pdf>

KMOSKÓ, Mihály, Dr.: Hammurabi törvényei, Erdélyi Múzeum-Egyesület Jog- és Társadalomtudományi Szakosztálya, Kolozsvár, 1911 – 2017.03.21.

<http://mek.niif.hu/07200/07287/07287.pdf>

OSZTHEIMER, Katalin: Az eskü szerepe a polgári eljárásjog történetében

De iurisprudencia et iure publica – Jog- és politikatudományi folyóirat

IV. évfolyam 2010/2. szám, 1-11. oldal

<http://dieip.hu/wp-content/uploads/2010-2-04.pdf>

PESTY, Frigyes: A perdöntő bajvívások története Magyarországon, Akadémia, Pest, 1867

SOLYMOSI, László: Istenítélet és pecséthasználat

História – történelmi folyóirat

2009/02. szám, 14-16. oldal

STIPTA, István: Bírósági szervezettörténet a hazai jogtörténet-tudomány tükrében

Jogtörténeti Szemle

2017/1-2. szám

<https://majt.elte.hu/media/66/1a/ead4be786315f96ff496da8f687c5fb092ba12e8fcc67d7539b4b278d565/MAJT-Jogtorteneti-Szemle-20170102.pdf>

SZOVÁK, Kornél: Bencés hiteleshelyek a középkori Magyarországon - 2017.03.21.

https://paradisum.osb.hu/tan22_h.htm

VADÁSZ, Viktor: A tanúbizonyítás rendszere a középkori magyar büntetőeljárásban

Iustum Aequum Salutare – jogtudományi folyóirat

VII. évfolyam

2011/3. szám, 143–157. oldal

http://epa.oszk.hu/02400/02445/00022/pdf/EPA02445_ias_2011_3_143-157.pdf

VUTKOVICH, Sándor, Ifj. Dr: A párbaj, Eggenberger, Pozsony, 1895

WERBŐCZY, István: Tripartitum – 2017.03.21.

http://www.staff.u-szeged.hu/~capitul/analecta/trip_hung.htm

Pogány ünnepek – 2017.03.21.

<http://www.sze.hu/muvtori/belso/aktualitas/husvet/husvet4.htm>

Kislexikon – Tetemre hívás: – 2017.03.21.

http://www.kislexikon.hu/tetemre_hivas.html

Kislexikon – Igazlító – 2017.03.21.

<http://www.kislexikon.hu/igazlato.html>

Magyar Katolikus Lexikon – Istenítélet – 2017.03.21.

<http://lexikon.katolikus.hu/I/isten%C3%ADt%C3%A9let.html>

Magyar Katolikus Lexikon – Tüzesvas-Próba – 2017.03.21.

<http://lexikon.katolikus.hu/T/t%C3%BCzesvas-pr%C3%B3ba.html>

1486. évi XVIII. törvénycikk – 2017.03.21.

<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=48600018.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D4>

1492. évi XXXVII. törvénycikk – 2017.03.21.

<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=49200037.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D5>